

**ELS
DESAPAREGUTS
DE LA GUERRA
CIVIL
ESPANYOLA**

**Recerques de la
Memòria Històrica**

Coral Riu Manuel

4rt ESO A

Tutora: Judit Rovira

IES Anton Busquets i Punset

Curs 2020-2021

RESUM

El punt de partida és la curiositat per la desaparició d'un familiar a la Guerra Civil. Aquest treball té com a objectiu mostrar als lectors el procés que els parents han realitzat per tal de trobar informació sobre el seu avantpassat, les dificultats en què s'han trobat i com han afectat en la part emocional de les persones.

Per això, s'ha fet una recerca documental en relació als processos i documents de la Memòria Històrica. També s'ha entrevistat a familiars d'un desaparegut i el procés de la seva recerca. Alhora, s'ha intentat contactar amb alguns professionals/investigadors que han desenvolupat la seva tasca buscant informació de la Guerra Civil.

S'ha pogut constatar la dificultat que hi ha, encara actualment, en relació a la tasca de recuperació d'informació històrica al voltant d'aquest conflicte bèl·lic: la no localització de les fosses comunes i dels llocs on es van abandonar els cossos, la manca de voluntat política per realitzar una recerca ordenada, la dificultat per contactar amb els familiars...

ABSTRACT

Based on curiosity about the disappearance of a relative in the Civil War of Spain, this work aims to show readers the process of finding relatives and when trying to find information about their ancestors, the difficulty of it and how it affects the emotional part of people.

Therefore, a research documentary has been done in relation to the processes and documents of the Historical Memory. Relatives of a missing person who have started their search have also been interviewed and attempts have been made to contact some professionals / researchers who have carried out their work to look for some information on the Civil War.

It has been observed that the difficulty still exists today in relation to the task of retrieving historical information about/surrounding this conflict of war: the locations of the sites of the graves where the bodies lie are still unknown, there's a lack of political will/cooperation to conduct an orderly search and there is difficulty with contacting relatives...

Federico Manuel Foguet (1920-1938)
Sergent Instructor del nou Exèrcit Popular de la República.
Desaparegut de la Guerra Civil.

<https://www.memoriacatalunya.org/desapareguts1.htm>

AGRAÏMENTS

Agraeixo l'ajuda rebuda per part de la tutora d'aquest projecte de recerca, Judit Rovira, de la meva família i de les persones de L'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica (ARMH). Especialment vull agrair als meus oncles, Gemma Manuel i Jordi Manuel la informació que m'han proporcionat respecte la recerca del meu familiar desaparegut, Sr. Federico Manuel Foguet. Ells m'han sabut transmetre l'essència de la importància de la recuperació de la memòria històrica.

TAULA DE CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ.....	1
1 - CONTEXT HISTÒRIC I POLITIC	3
1.1- Aproximació Històrica	3
1.2- La Guerra Civil a Catalunya	4
1.3- Els desapareguts de la Guerra	5
2 - LES ENTREVISTES ALS FAMILIARS	8
3 - LA MEMÒRIA HISTÒRICA	11
3.1- El Dol per la pèrdua. Els temors per allò desconegut	11
3.2- D'on sorgeix la necessitat de recuperar el passat?	14
3.3- Lleis que regulen els processos de Memòria Històrica	18
3.4- Associacions dedicades a la recuperació de la Memòria Històrica a Espanya i Catalunya	19
4 - PROCESSOS DE LOCALITZACIÓ I IDENTIFICACIÓ DE DESAPAREGUTS	21
4.1- Localització de fosses comunes	21
4.2- L'empremta genètica	24
4.3- Programa d'identificació genètica: passos a seguir	24
5 - CONCLUSIONS	27
6 - BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS	31
7 - ANNEXOS	35

INTRODUCCIÓ

Tothom ha sentit a parlar de la Guerra Civil, un conflicte bèl·lic que va dividir Espanya en dos fronts i que va esclatar el juliol de 1936. Aquest treball ens explica el context en què es va donar la Guerra Civil i quin va ser el seu desenvolupament. També s'ha volgut destacar el destí dels soldats, la seva desaparició i la repercussió d'aquesta en els seus descendents.

He triat principalment aquest treball perquè penso que la Guerra Civil és un dels conflictes espanyols que ha dut a Espanya a la nostra situació actual i és fonamental saber com es va iniciar tot i com ha afectat a la població. Per una altra banda, s'ha mostrat la cara oculta però alhora reveladora d'aquest conflicte bèl·lic, el destí dels soldats. També la vivència de les famílies que han perdut un familiar, una sensació molt dolorosa pel fet de no poder saber com va acabar els seus dies aquella persona.

S'explica als lectors, tots els tipus de processos que es duen a terme en la recerca de persones desaparegudes en conflictes bèl·lics. La història i el desenvolupament d'aquests i també qui ha fet possible resoldre més o menys aquells dubtes que quedaven en les famílies. És interessant saber els motius pels quals s'inicia el moviment de la Recuperació de la Memòria Històrica, les entitats que l'han impulsat i els seus principals protagonistes. Es descobreixen els procediments emprats en la identificació de les restes humanes trobades en fosses comunes fetes durant la guerra. S'ha volgut donar a entendre la importància de la recuperació de la història per a les famílies que han tingut un desaparegut de la Guerra Civil i saber les accions polítiques (lleis, acords, etc...) que s'han fet en aquest aspecte.

Per fer aquest projecte, s'han realitzat entrevistes a membres de la meua família, encarregats de tirar endavant la localització del familiar desaparegut, el Sr. Federico Manuel Foguet. També s'ha intentat contactar amb Queralt Solé (professora de la UB) que va escriure per a la revista Sàpiens dos articles relacionats amb la Guerra Civil, en concret amb les fosses comunes i els desapareguts d'aquest conflicte bèl·lic. S'ha contactat amb la ARMH (Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica). S'ha fet una recerca documental exhaustiva per narrar els passos que es duen a terme a l'hora d'iniciar aquesta investigació.

Així doncs, el treball s'inicia amb una aproximació al context històric de la Guerra Civil, tant a Espanya com a Catalunya, assenyalant en quines circumstàncies van desaparèixer els soldats en el conflicte. En segon terme s'investiga sobre la memòria històrica, les lleis que la defineixen i les associacions dedicades a aquestes recuperacions. Finalment, s'analitzen els processos d'identificació dels desapareguts i els programes per aconseguir l'identificació genètica.

1.- CONTEXT HISTÒRIC

1.1 - APROXIMACIÓ HISTÒRICA (1)

El polític Miguel Primo de Rivera, instal·là la dictadura militar amb el suport d'Alfons XIII, l'any 1923. Comparativament amb els països del seu voltant, Espanya anava endarrerida econòmicament. El 1931 es proclamen les eleccions: a Espanya hi ha més monàrquics que republicans però aquests darrers guanyen ostensiblement a les grans ciutats, com a Madrid. Més tard el rei d'Espanya, Alfons XIII, decideix marxar del país a causa de les grans manifestacions republicanes i les repercussions que aquestes tenen. És allà, on es proclama la Segona República. La Primera República (1873-1874) havia estat un intent fallit. Niceto Alcalá Zamora agafa el càrrec provisional com a president d'Espanya i té com a missió crear una nova constitució republicana. Ell és moderadament religiós i vol fer reformes a Espanya aplicant el Catolicisme i això causa violentes revoltes. Alcalá Zamora dimiteix i agafa el càrrec Manuel Azaña, d'orientació republicana.

Tornen a venir noves eleccions l'any 1933. Aquest cop surten escollits partits de dreta. Aquesta època durà 3 anys, de 1933 a 1936, i és coneguda com el Període Conservador.

L'octubre de 1934, esclata la *Revolución de Asturias*. Astúries lluita per l'establiment d'un règim socialista a Espanya, però la revolta és sufocada pel govern espanyol, amb l'ajuda d'un jove general anomenat Francisco Franco.

Aquesta revolució ajuda a separar en dos bàndols España, els republicans i els nacionalistes. Mentrestant, a Catalunya, Lluís Companys, intenta fer la república, però no ho aconsegueix i és tancat a presó.

El febrer de 1936 es van fer les darreres eleccions de l'etapa republicana. Les esquerres es van unir en el *Frente Popular* (socialistes, comunistes i anarquistes) que van guanyar. Paral·lelament hi ha un increment dels moviments d'orientació fascista (com estava passant a Europa amb Alemanya i Itàlia). A Espanya, el fill de Miguel Primo de Rivera, José Primo de Rivera, crea la Falange Espanyola, a la que s'uneixen molts joves espanyols.

En aquell moment, el 12 de juliol del 1936, hi ha l'assassinat de Jose Castillo, militar de caire socialista que s'havia negat a disparar sobre el poble en la revolta d'Astúries, mort per grups feixistes. Però el que marcarà la història és l'assassinat de Jose Calvo Sotelo que farà decidir a Francisco Franco a unir-se al cop d'estat proclamat pel general Mola.

És aquí quan esclata la Guerra Civil, on els dos bàndols, nacionalistes i els fronts d'esquerra, estaran cada cop més enfrontats i faran durar el conflicte durant tres anys de batalla. Anglaterra i França pacten no involucrar-se en aquest conflicte bèl·lic que afecta Espanya, mentre que la URSS ajuda el bàndol republicà amb la compravenda d'armes a canvi del banc d'or de Madrid.

Els nacionalistes a càrrec del general Francisco Franco, van ocupant tots els terrenys republicans fins que, amb la derrota de Catalunya, acaben guanyant la Guerra Civil. La dictadura de Francisco Franco, que es manté a Espanya durant gairebé 40 anys, finalitza l'any 1975 amb la mort del dictador espanyol.

1.2 - GUERRA CIVIL A CATALUNYA

Catalunya durant tot el conflicte bèl·lic es manté fidel a la República, però alhora viu revolucions internes promogudes pels anarquistes. La Generalitat lidera la resistència contra l'ofensiva nacionalista del General Franco i es converteix en el reducte polític de la resta de republicans espanyols. Per això, Catalunya rep milers de refugiats i desplaçats. Aquest fet, és considerat un dels majors moviments de persones en temps de conflicte bèl·lic durant al segle XX.

Un dels moments claus en la pèrdua de territori republicà va tenir lloc a la batalla de l'Ebre el 16 de novembre de 1938, caracteritzada per ser una de les més violentes de la Guerra Civil, la qual suposa l'enfonsament de l'Exèrcit Republicà i la consegüent caiguda de Catalunya.

La població civil rep les conseqüències de la guerra: fam, por, encariment dels preus, bombardejos, escassetat de productes ...

Durant el període de la Guerra Civil hi ha tres batalles que marquen l'evolució del conflicte a Catalunya (2):

BATALLA DE TEROL: Aquesta batalla té lloc des del 15 de desembre de 1937 fins al 23 de febrer de 1938. La van iniciar els republicans, amb l'idea d'evitar un atac immediat per part de Franco sobre Madrid. La batalla, que va produir nombroses baixes ambdós bàndols (43.000 franquistes i uns 54.000 republicans) va ser guanyada per les tropes franquistes les quals van tenir les portes obertes a una nova ofensiva, la d'Aragó i el Maestrat.

BATALLA DE SERÒS: Batalla formada per les forces franquistes l'abril de 1938, en l'etapa final de l'ofensiva d'Aragó. Aquesta batalla va ocupar territoris com Seròs, Aitona i Soses. Posteriorment fou l'escenari d'una àmplia operació ofensiva, també de l'Exèrcit Popular (7 al 22 de novembre de 1938).

BATALLA DE L'EBRE: Va ser una de les més importants de la Guerra Civil, que va durar 116 dies, des del 25 de juliol de 1938 fins al 16 de novembre de 1938. Va ser un dels conflictes més sagnants i violents de la guerra i també el principal dels lliurats per les forces de Catalunya. En aquesta batalla van ser cridats a lluitar soldats molt joves (15, 16 i 17 anys), sense cap experiència prèvia i se'ls va anomenar la Lleua del Biberó. L'escenari va ser a la vora dreta de l'Ebre, a territoris com: Xerta i la comarca de la Terra Alta així com punts claus com La Fatarella i la serra de Pàndols on van estar atrinxerats suportant la liquidació de les últimes Divisions i Batallons.

El final de la guerra i l'inici de la dictadura militar del general Franco, va suposar per als catalans la supressió de l'autonomia, l'exili i la repressió de moviments catalanistes i d'esquerres (3).

1.3 - ELS DESAPAREGUTS DE LA GUERRA

Es fa una aproximació de desapareguts durant la guerra civil i la dictadura, al voltant de 114.000 persones. Amb el pas dels anys s'han anat fent càlculs més correctes fins arribar a la xifra de 143.000 persones. S'esmenta que Espanya és el segon país amb més desapareguts del món darrera de Cambotja (4).

És cert que hi ha algunes persones de les quals s'han trobat les seves restes, en les anomenades fosses comunes o rases (*rasa: excavació llarga i estreta feta al sòl*).

Aquestes fosses o rases van tenir una funció important durant el desenvolupament de la guerra i amb posterioritat a aquesta ja que van ser el recurs que van tenir els dos bàndols combatents per poder desfer-se dels cossos dels morts.

S'han classificat diferents tipus de fosses segons l'ús i el moment en què van ser utilitzades (5) :

Les fosses de les víctimes de la represàlia franquista:

Són fosses destinades a amagar els crims de la guerra civil de la represàlia franquista sobre els civils que havien col·laborat o que eren acusats d'ajudar als republicans. Aquests tipus de fosses són més habituals a l'estat espanyol que a Catalunya.

Les fosses dels afusellats als camps de treballs forçats del Servei d'Intel·ligència Militar republicà

La primavera del 1938, a Catalunya s'instal·laven els camps de treballs forçats del Servei d'Intel·ligència Militar republicà, el temut SIM. Entre els interns, hi havia presos preventius, persones ja jutjades, militars, religiosos, oficials i presoners de guerra, civils, fugats de l'exèrcit republicà, delinqüents comuns... Les fosses es situaven a llocs propers del camp de treball on eren les víctimes.

Les fosses per enterrar soldats d'ambdós bàndols

Va ser entre l'abril i el desembre del 1938 quan les pales treballaren a un ritme més frenètic al llarg dels rius Noguera Pallaresa i Segre. Les unitats rebels van topar amb les defenses naturals dels rius, que esdevingueren una mena de frontera pels assaltants. Els republicans, amb el suport de l'artilleria, no deixaven d'enviar soldats als caps de pont, on s'havien atrinxerat els nacionals. A més de la Noguera Pallaresa i el Segre, l'Ebre fou un altre riu que marcà la frontera entre els dos exèrcits.

Els combats a partir de l'estiu del 1938 van ser cruents, perquè el territori es conqueria pam a pam, i els enfrontaments eren cos a cos. Es calcula que hi hagué entre 100.000 i 130.000 baixes a les files dels dos exèrcits. Els nacionals podien enterrar les seves víctimes i soldats perquè majoritàriament estaven en el territori guanyat, en canvi els soldats republicans no podien fer el mateix perquè els morts quedaven en territori enemic, és per això que podem trobar fosses comunes les quals contenen soldats d'ambdós bàndols. Després de la guerra, exsoldats republicans, es van dedicar a recollir tots els cadàvers que quedaven en l'antic camp de batalla i els enterraven com podien en fosses comunes. S'estima que es van recollir al voltant de 6.000 cadàvers.

Les fosses de la violència revolucionària

A Catalunya, el juliol del 1936 els militars catalans revoltats es van haver de rendir davant l'amalgama de forces lleials a la República. La rendició desencadenà l'eufòria popular i els carrers es van omplir de civils armats buscant venjança contra els revoltats. La fossa més gran d'aquestes característiques (es calcula que s'hi enterraren 1.198 cossos) es troba al cementiri de Montcada i Reixac. Les exhumacions de Montcada van començar el 23 de novembre de 1937 i continuaren fins al març del 1938. Durant cinc mesos es van exhumar 450 cadàvers i l'encarregat de supervisar-los va ser el jutge Bertran de Quintana.

Les fosses dels hospitals i els centres sanitaris

A Almatret, a la riba esquerra del riu Ebre, entre Mequinensa i Faió, es va instal·lar un hospital en el qual va treballar Joan Bardié, que aleshores tenia 16 anys. Bardié recordava que l'agost del 1938 arribaven els ferits amb carros i camions. «Me n'havia fet un fart d'anar a enterrar cames i braços», relatava Bardié. Aquestes fosses s'obrien per donar sortida als ferits que eren enviats als hospitals i centres sanitaris, que morien per manca de possibilitats mèdiques i sanitàries i no hi havia temps d'enterrar-los d'una altra manera.

Les fosses de la represàlia durant l'ocupació franquista

Una altra tipologia de fossa va tenir el seu origen en la ferotge represàlia que es va dur a terme durant l'ocupació franquista, entre el març i l'abril del 1938. A mesura que els franquistes anaven guanyant la guerra, afusellaven les persones per motius polítics. També assassinaven per motius econòmics.

Les fosses del camí a l'exili

Aquest tipus de fosses contenen cadàvers de persones que anaven a l'exili, però morien pel camí. També s'hi enterraven persones que canviaven d'ideologia, els mateixos republicans els mataven per canviar-se al bàndol franquista. A vegades el motiu per matar eren la roba, el menjar o el bestiar que tenia la víctima.

A banda de tota la dificultat per trobar els cossos desapareguts, l'1 d'abril de 1959, Francisco Franco va volguer inaugurar el Valle de los Caídos com un monument dedicat als soldats nacionals caiguts durant la guerra. Però s'hi van acabar traslladant restes de cadàvers d'ambdós bàndols, dificultant encara més la localització de soldats republicans.

2 . - LES ENTREVISTES ALS FAMILIARS

La informació que s'ha extret de les entrevistes realitzades als familiars (veure annexos I i II) del desaparegut Federico Manuel Foguet (el meu oncle-avi) han estat el material base per entendre els sentiments i els procediments que han de seguir les famílies per intentar trobar el seu ancestre.

Federico Manuel Foguet, nascut a Barcelona l'any 1920 va morir a la Guerra Civil l'any 1938. De la informació recollida pels familiars es sap que:

“El Federico va marxar amb 17 anys a allistar-se al front, no va anar inicialment a la denominada “Quinta del Biberó”, però més tard s’hi va afegir” (Annex I).

“Sabem que ell va estar en la 27a. Divisió, la 122 Brigada Mixta i el 488 Batalló. Era del Comissariat Base 8, estava en el lloc de comandament com

ajudant del Comissari general, que era com un general militar però de carrera política” (Annex II)

“En l’última carta, datada el 9 d’agost del 1938 a Pàndols, el to era diferent, ja veia les coses molt negres com per sortir d’allà viu. Escrivia a màquina des del comandament militar, és a dir, no estava en una trinxera directa en el front, però s’entreveuen coses que ens fan sospitar que en un moment donat aquell últim dia, en la batalla de Pàndols, aquell calorós dia d’agost del 1938, hi va ser i hi va morir. Era el dia del seu aniversari. Complia 18 anys. Va ser la segona contraofensiva franquista sobre Pàndols. Silenci total després d’això. La seva Divisió, Columna i Batalló van desaparèixer sota les bombes assassines aquells dies del 9 al 19 d’agost. Els cossos mai van ser recuperats, tampoc enterrats.” (Annex II)

En les entrevistes es posa de manifest que els familiars molt sovint comencen a buscar un familiar desaparegut motivats pel dolor o les incògnites que els ha traspassat un altre familiar proper al desaparegut. El pare o l’avi que en parla al fill, al net, al nebot.... així s’inicia la recerca:

“L’avi sempre m’havia comentat que li agradaria saber on estava enterrat el seu germà i per tot això i potser per algunes coses més que ara no tinc presents, van motivar que jo iniciés la cerca d’en Federico” (Annex I)

“La veritat és que ben aviat em vaig adonar que uns havien mort a la guerra i l’altre havia desaparegut. I jo sempre em preguntava...”desaparegut”? I no l’havien buscat? I el tiet mai havia sabut tornar a casa? Per què no tornaria a casa seva? Aquesta diferència en el com “no hi eren” aquests familiars, ja de petita havia despertat el meu interès biogràfic per la família” (Annex II)

La majoria de vegades, els “hereus” d’aquesta recerca no saben per on començar ja que no hi ha massa documents que donin informació i el procés de com fer una cerca d’aquest tipus, com expliquen en les entrevistes, no és fàcil ni accessible per a les persones que decideixen dur-la a terme. Quan es pregunta als familiars si disposen d’alguna dada concreta que els permeti saber per on començar, la resposta és gairebé sempre negativa:

“En realitat no disposàvem de res i de cap tipus de document en el moment que comencem la recerca. Ni cartes, ni documents, ni cap full oficial, ni carnets...NI FOTOGRAFIES!! Era una mica com buscar un fantasma. Hauria existit? Era un invent del pare?” (Annex II)

Amb el temps poden anar recuperant alguns escrits que els ajuden en la cerca. És el cas dels meus familiars que han pogut trobar unes cartes escrites pel parent desaparegut: unes cartes difícils de llegir i el comunicat de defunció enviat pel Ministerio de Defensa Nacional (annexos IV i V).

Molt sovint, al problema de no tenir documents sobre el desaparegut, s’hi suma també el fet que durant molts anys aquests temes han estat “tabú” i que no s’han parlat obertament, en part perquè la mateixa societat i els polítics no ho han facilitat. Les lleis sorgides ja en període de democràcia, com es veurà més endavant, han servit per “tapar i oblidar” els fets ocorreguts tant en un bàndol com en un altre de la Guerra Civil.

A més, durant aquests anys els pocs documents existents dins de les famílies s’han anat perdent i extraviant, i molts dels documents oficials encara son difícils de trobar, de manera que el recorregut que han de fer les famílies és molt complicat:

“Val a dir, que per molta democràcia, encara ara hi ha papers i documents que no podem llegir i que no ens han retornat els franquistes. Els famosos “papers de Salamanca”. Creiem que allí podríem trobar què va passar en els últims moments de la vida del tiet Federico, en la batalla de Pàndols!!” (Annex II).

En definitiva, les entrevistes realitzades als familiars relaten les experiències sobre un procés complicat i dolorós que es fa més dispers pel fet que no hi ha un punt d’informació fixe al qual puguin acudir. Com s’explica al llarg d’aquest projecte, son els familiars els que han d’anar recopilant informació i ideant una manera per fer possible un camí clar en la recerca.

3 . - LA MEMÒRIA HISTÒRICA

3.1 - EL DOL PER LA PÈRDUA. ELS TEMORS PEL DESCONEGUT

'Però el passat per molt que el vulguis oblidar resta en la memòria dels que l'han viscut i dels que hem nascut després, també (...) El pare, de tant en tant, com per no voler pensar que el Federico no es comunicava amb ell, deia que potser hauria fugit i que hauria estat empresonat en algun camp de concentració a França, fugint dels franquistes...m'horroritza pensar quant deuria patir el pare sabent-lo en un camp d'extermini!! Però també havia deixat caure que podria haver estat afusellat pels seus superiors en conèixer la història de les germanes, com a traïdor o sospitós... Podia haver anat a la II Guerra Mundial...i haver mort a qualsevol lloc...o en les càmeres de gas dels nazis... Com fas per viure quan no saps el trist final, o no, del teu germà, em preguntava.'

Extret de l'entrevista Gemma Manuel (vegeu Annex II)

Així és com es senten els familiars dels desapareguts en no saber-ne el destí. En molts casos descriuen el sentiment de desconexió com una ferida que mai s'acaba de tancar, expliquen que per a ells és un patiment constant pensar quina va poder ser la seva mort. En molts casos molts familiars s'han quedat estancats en un drama psicològic, pel fet de no saber com va acabar els seus dies aquell familiar. Alguns parents citen que és un estrès continu o que no saben què fer per a trobar-los, ja que físicament és probable que no hi siguin però dintre de la ment dels éssers estimats hi són constantment.

La definició literal de dol és: *'El procés psicològic que acompanya la mort d'un ésser proper (extensible a una pèrdua equiparable) i que suposa un seguit d'alteracions en l'equilibri emocional de qui sobreviu.'* (6).

Per a les famílies és molt important tenir la informació necessària per tancar una etapa de la seva vida, sense la necessitat d'anar arrossegant una ferida oberta, de manera que deixi de provocar un patiment en les seves vides. En el cas dels morts es pot plorar la pèrdua en un lloc concret o fer un ritual

d'acomiadament... però en el cas dels desapareguts no hi ha res, només un buit (7).

En diferents indrets de Catalunya s'han erigit llocs per a aquests familiars, perquè puguin retre homenatge al seu ancestre que encara no s'ha trobat i així s'ajudi a tancar ferides.

Un exemple d'això, és el monument *Memorial de les Camposines*, situat al poble de La Fatarella, construït sobre una antiga trinxera de la batalla de l'Ebre, cruïlla estratègica des d'on es visualitzen La Fatarella, Pàndols i Cavalls, tres espais històrics d'importància clau en els fets que van fer decantar la guerra.

Així explica un familiar entrevistat com es va rebre la construcció d'aquest monument:

“ Quan es va fer el monument del “El Memorial” a Les Camposines, es va fer una placa amb el nom del tiet Federico i de tots els caiguts desapareguts en aquella batalla de l'Ebre i de Pàndols (...) Quan va rebre la carta el meu pare, recordo veure un somriure als llavis emmudits i unes llàgrimes als seus ulls sempre oberts a la vida. Vaig sentir el seu sentiment com a meu: “El Federico ara està enterrat a Les Camposines”. Té un lloc, un lloc físic on tots podrem adreçar la mirada. Un lloc mental on situar-lo.” (Annex II)

Trinxera Batalla de l'Ebre. Espai del Memorial de les Camposines (font pròpia)

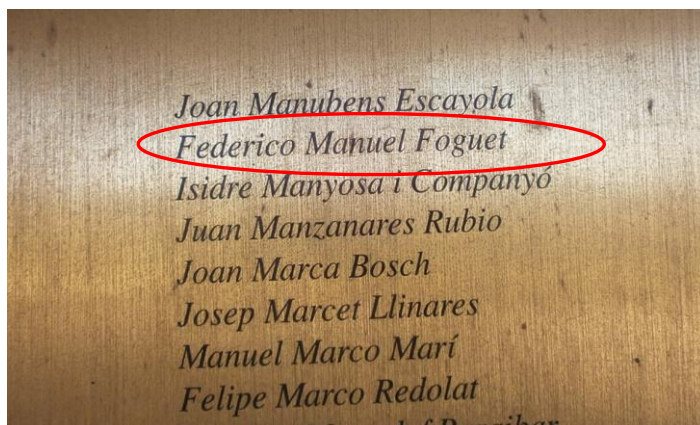
Memorial de les Camposines. Plaques amb noms de 1544 víctimes inscrites (font pròpia)

El lloc on s'ha construït aquest Memorial fou l'objectiu de tres ofensives de l'exèrcit franquista sobre les forces republicanes per tal de forçar la seva retirada. Durant 90 dies de durs combats les forces republicanes van resistir sense recular, gràcies a la vida de nois molt joves cridats a defensar la República amb les seves vides. Allà van desaparèixer molts d'ells i no se'n sap el final. Aquest lloc va ser arrasat per les tropes franquistes.

Memorial de les Camposines (font pròpia)

En aquest memorial hi consten els noms de desapareguts presumptament en aquesta zona. Allà, està escrit el nom del meu familiar, Federico Manuel Foguet.

Una altra cosa a destacar és que aquest buit, en no saber què va passar, s'hereta de generació en generació, ja que molts familiars que esperen respostes no són familiars directes dels desapareguts (mares, dones o fills) sinó molt sovint són néts, bésnets o nebots... La ferida és assumida pels descendents que continuen amb la recerca iniciada pels pares o els avis.

3.2 - D'ON SORGEIX LA NECESSITAT DE RECUPERAR EL PASSAT?

L'Associació de la Memòria Històrica, va sorgir quan a Priaranza del Bierzo (Lleó) es va destapar una fossa comuna amb 13 cadàvers de soldats republicans que havien estat assassinats durant la Guerra Civil. Això va despertar la curiositat de molts familiars i va donar l'oportunitat de descobrir què havia passat amb els seus ancestres. Llavors un grup de persones va decidir crear una associació per ajudar en aquesta recerca.

Des de llavors, amb la col·laboració de nombroses persones, s'ha pogut ajudar a desenes de famílies a recuperar les restes dels seus éssers estimats i a centenars d'elles, a conèixer el trist final dels seus familiars.

“A raíz de fuerte repercusión mediática que tuvo la exhumación en Priaranza del Bierzo (León), cientos de cartas, llamadas y correos electrónicos llegaron a los responsables de los trabajos. En ese punto y dado el volumen de casos de asesinatos extrajudiciales y

desapariciones llegados desde todo el país y siempre con el mismo patrón: secuestro-asesinato-desaparición. Se decide crear por primera vez en España una Asociación civil que canalice todos esos casos y que intente dar respuesta a unas preguntas que el estado español nunca ha dado. Desde el registro de la ARMH en el Ministerio de Interior en diciembre de 2000 estamos trabajando sobre el mayor archivo de historias de desaparecidos de toda España”. (8)

Després del descobriment de la fossa comuna Priaranza del Bierzo (Lleó), es va donar la “veu” va haver-hi la necessitat de recuperar el passat de part de les famílies que van voler descobrir el que havia passat amb els cadàvers de tots aquells soldats militars. La ARMH (Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica), ha afirmat rebre més de 200 cartes manuscrites i 15.000 correus electrònics preguntant sobre un respectiu familiar que va participar en la guerra. Tots aquells missatges mostraven curiositat per saber què va passar a la vida dels militars, però alguns informaven també de possibles fosses comunes per tot Espanya.

INFORME SOBRE LA DESAPARICIÓN FORZADA O INVOLUNTARIA DE UNA PERSONA

1. Identidad de la persona objeto de una desaparición forzada o involuntaria

1. Apellido: **COLO VEGA**

2. Nombre: **VICTORINO**

3. Sexo: **Masculino** Feminino

4. Fecha de nacimiento o edad en el momento de la desaparición: **27 años** **30 de octubre 36**

5. Nacionalidad: **Española**

6. Estado civil: **CASADO**

7. Documento de identidad Nº:

8. Profesión: **Maestro Nacional**

9. Dominio lingüístico: **ORELLÁN**

10. Actividades (profesionales, políticas, religiosas, humanitarias o de servicio)

11. Fecha de la desaparición

11. Año, mes, día y hora en que la persona fue detenida o secuestrada: **24 de octubre año 36**

12. Año, mes, día y hora en que la persona desaparecida fue vista por última vez:

13. Otros detalles relacionados con la fecha de la desaparición:

14. Lugar de la desaparición: (Si se sabe indicar, con la mayor precisión posible, el país, la provincia o el departamento, la localidad, el sitio, etc. y si concuerdan con el domicilio personal)

14. Lugar en que la persona desaparecida fue detenida o secuestrada: **ORELLÁN**

15. Lugar en que la persona desaparecida fue vista por última vez: **ORELLÁN**

16. Si después de la desaparición se hubieran tenido noticias de que la persona estaba desahogada, aliveo intacto, de ser posible, los lugares (oficinales o no) y el período de detención, así como los nombres de la información, en particular, los testigos que puedan haber visto a la persona desaparecida en cualquier momento (debe indicarse que se guarda reserva sobre la identidad de los testigos o sobre las fuentes de la información)

17. Otros detalles relacionados con el lugar de la desaparición: **El 30 de octubre hrs por la mañana lo secuestraron en Orellán lo trajeron para virtualmente lo mataron en unos cuerdas de caballos, y el 24 de octubre del año 36 lo mataron.**

INFORME SOBRE LA DESAPARICIÓN FORZADA O INVOLUNTARIA DE UNA PERSONA

1. Identidad de la persona objeto de una desaparición forzada o involuntaria

1. Apellido: **HURENS RODRIGUEZ**

2. Nombre: **CARMEN**

3. Sexo: **Masculino** Feminino

4. Fecha de nacimiento o edad en el momento de la desaparición: **40 años** **19 de febrero**

5. Nacionalidad: **ARGENTINA**

6. Estado civil: **SOLTERA**

7. Documento de identidad Nº: **20.244.767**

8. Profesión: **ENSEÑADA**

9. Domicilio habitual: **REPUBLICA ARGENTINA - N.º 5 ALICIA ROS - CADIZ**

10. Actividades (profesionales, políticas, religiosas, humanitarias o de solidaridad, periodísticas, etc.)

11. Fecha de la desaparición

11. Año, mes, día y hora en que la persona fue detenida o secuestrada: **-**

12. Año, mes, día y hora en que la persona desaparecida fue vista por última vez: **10/11/36**

13. Otros detalles relacionados con la fecha de la desaparición:

14. Lugar de la desaparición: (Si se sabe indicar, con la mayor precisión posible, el país, la provincia o el departamento, la localidad, el sitio, etc. y si concuerdan con el domicilio personal)

14. Lugar en que la persona desaparecida fue detenida o secuestrada: **LA PAZ**

15. Lugar en que la persona desaparecida fue vista por última vez:

16. Si después de la desaparición se hubieran tenido noticias de que la persona estaba desahogada, aliveo intacto, de ser posible, los lugares (oficiales o no) y el período de detención, así como los nombres de la información, en particular, los testigos que puedan haber visto a la persona desaparecida en cualquier momento (debe indicarse que se guarda reserva sobre la identidad de los testigos o sobre las fuentes de la información)

17. Otros detalles relacionados con el lugar de la desaparición:

INFORME SOBRE LA DESAPARICIÓN FORZADA O INVOLUNTARIA DE UNA PERSONA

1. Identidad de la persona objeto de una desaparición forzada o involuntaria

1. Apellido: **ALICIA** **SARAS**

2. Nombre: **TERESA**

3. Sexo: **Masculino** Feminino

4. Fecha de nacimiento o edad en el momento de la desaparición: **27 años** **1912**

5. Nacionalidad: **ARGENTINA**

6. Estado civil: **CASADA**

7. Documento de identidad Nº:

8. Profesión: **ENSEÑADA**

9. Domicilio habitual: **BELLEVUE**

10. Actividades (profesionales, políticas, religiosas, humanitarias o de solidaridad, periodísticas, etc.)

11. Fecha de la desaparición

11. Año, mes, día y hora en que la persona fue detenida o secuestrada: **10-12-1930**

12. Año, mes, día y hora en que la persona desaparecida fue vista por última vez: **10-01-1930**

13. Otros detalles relacionados con la fecha de la desaparición:

14. Lugar de la desaparición: (Si se sabe indicar, con la mayor precisión posible, el país, la provincia o el departamento, la localidad, el sitio, etc. y si concuerdan con el domicilio personal)

14. Lugar en que la persona desaparecida fue detenida o secuestrada: **BUENOS AIRES - BELLEVUE**

15. Lugar en que la persona desaparecida fue vista por última vez: **Buenos Aires - BELLEVUE**

16. Si después de la desaparición se hubieran tenido noticias de que la persona estaba desahogada, aliveo intacto, de ser posible, los lugares (oficiales o no) y el período de detención, así como los nombres de la información, en particular, los testigos que puedan haber visto a la persona desaparecida en cualquier momento (debe indicarse que se guarda reserva sobre la identidad de los testigos o sobre las fuentes de la información)

17. Otros detalles relacionados con el lugar de la desaparición: **Hay que decir que fui secuestrada en el campo de la Bata, cerca de muy cerca de la Bata, cerca de muy cerca de la Bata, cerca de muy cerca de la Bata, cerca de muy cerca de la Bata.**

<https://memoriahistorica.org.es/que-es-la-asociacion-para-la-recuperacion-de-la-memoria-historica-armh-2000-2012/>

La ARMH es basa en el treball voluntari de més de 5.000 persones que es van posar en contacte amb ells des del 2000. Eren familiars però també professionals en àmbits com l'arqueologia, antropologia, historiadors, documentalistes... que oferien els seus coneixements per ajudar.

En definitiva, els ciutadans assumeixen voluntàriament la tasca d'investigar el passat ja que l'administració no porta a terme aquesta tasca:

“En resumen, personas que ven una clara dejación de las funciones de los distintos gobiernos que ha tenido España en materia de Derechos Humanos. El olvido institucional que ha tenido los diferentes gobiernos desde la transición española ha movido la conciencia de miles de voluntarios de todos los países”. (9)

L'esforç de voluntaris del nostre país i d'altres posa en evidència el poc interès polític perquè aquest procés flueixi. A la següent taula es pot observar el que hem estat esmentant anteriorment:

AÑO	Nº PROYECTO	DENOMINACIÓN	CANTIDAD		% DEL TOTAL
			RECIBIDA	PRESUPUESTO	
2006	26.1	Grupo 1 de Exhumaciones	60.000,00 €	3.000.000,00 €	2 %
2006	26.2	Grupo 2 de Exhumaciones	60.000,00 €	3.000.000,00 €	2 %
2006	26.3	Exhumaciones en la provincia de Burgos	60.000,00 €	3.000.000,00 €	2 %
2007	49.1	Investigación, exhumaciones varias localidades	60.000,00 €	3.017.000,00 €	1,9 %
2008	34.1	Exhumación en varias provincias	60.000,00 €	3.300.000,00 €	2 %
2008	34.2	Exhumación en varias provincias	60.000,00 €	3.300.000,00 €	2 %
2009	71.1	Exhumaciones en varias provincias	45.000,00 €	3.870.000,00 €	1,1 %
2010	111.1	Exhumaciones en diversas provincias	57.900,00 €	5.681.000,00 €	1 %
2011	67.1	Investigación y exhumación de 6 fosas comunes en varias provincias españolas	60.000,00 €	5.681.000,00 €	1 %
TOTAL			522.900,00 €	24.549.000,00€	2,13 %

El pressupost demanat al govern espanyol són 3.000.000 €/anuals i la quantitat rebuda és de tan sols 60.000 €, això suposa el 2% del que ARMH i els voluntaris han demanat al llarg dels anys. Proporcionen poca ajuda perquè les associacions puguin dur a terme el seu objectiu. Per això, cal destacar la tasca incansable i altruista de totes elles en el treball realitzat per donar una resposta a les famílies, una tasca amb pocs recursos i molts entrebancs. Cal ressaltar l'esforç sostingut de l'associació per aconseguir tot el coneixement actual sobre els desapareguts de la Guerra Civil (10).

3.3 - LLEIS QUE REGULEN LA MEMÒRIA HISTÒRICA

- *“Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas a favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura”.*

Que obre la porta a la intervenció de les comunitats autònomes per a desenvolupar programes de recerca de desapareguts durant la Guerra Civil.

(11)

- *“Llei 13/2007, del 31 d’octubre, del Memorial Democràtic”:*

“El Memorial Democràtic té per objecte desplegar les polítiques públiques del Govern adreçades a l’acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica, i en concret, del coneixement del període de la Segona República, de la Generalitat republicana, de la Guerra Civil, de les víctimes del conflicte per motius ideològics, de consciència, Llei 13/2007 13 religiosos o socials, de la repressió de la dictadura franquista, de l’exili i la deportació, de l’intent d’eliminar la llengua i la cultura catalanes, dels valors i les accions de l’antifranquisme i de totes les tradicions de la cultura democràtica, amb la finalitat de donar a conèixer d’una manera científica i objectiva el passat recent i estimular la comprensió del temps present” (12)

- *“Llei 10/2009, del 30 de juny, sobre la localització i la identificació de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista, i la dignificació de les fosses comunes”.*

La Llei 10/ 2009 compta amb l’ajuda la Llei 13/2007, del 31 d’octubre, del Memorial Democràtic, i explica meticulosament els procediments que s’han de seguir per a localitzar les persones desaparegudes durant la Guerra Civil.

L’objecte d’aquesta llei és: a) localitzar les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista per a reconèixer-ne la dignitat i fer efectius els drets de llurs familiars a obtenir informació sobre

llur destí i, si escau, a recuperar-ne i a identificar-ne les restes b) senyalitzar i dignificar els llocs dels enterraments i recuperar-los com a espais de memòria. 18 Llei 10/2009 c) satisfer el dret de la societat a conèixer la veritat dels fets esdevinguts durant la Guerra Civil i la dictadura franquista i les circumstàncies en què, durant aquest període, es van produir desaparicions de persones i es van cometre vulneracions dels drets humans. (13)

La Llei atribueix a la Generalitat la capacitat per a iniciar d'ofici les actuacions de localització, identificació i recuperació, sens perjudici que aquesta actuació pugui ser també impulsada pels familiars de les persones desaparegudes o per entitats privades sense ànim de lucre que tinguin entre les seves finalitats estatutàries aquest tipus d'activitats o, en general, la recerca històrica.

Respecte a la localització, cal considerar que aquest és l'objecte essencial de la Llei, relacionat amb l'objectiu de senyalitzar i dignificar els llocs on van ser enterrats i recuperar-los, així com a espais de memòria. En aquest cas, la Llei estableix que totes aquestes actuacions siguin a càrrec de l'Administració de la Generalitat, d'acord amb les seves disponibilitats pressupostàries, i facilita també una àmplia legitimació a través de les administracions locals, els familiars dels desapareguts i les entitats cíviques per a impulsar el procediment administratiu.

3.4- ASSOCIACIONS DEDICADES A LA RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA A ESPANYA I A CATALUNYA (14)

- *A.C.E.R. Les amis des combattants en Espagne Republicaine.*
- *Agrupació de supervivents de la Lleua del Biberó- 41.*
- *Amical de Mauthausen i altres camps.*
- *Amigos de los caídos por la libertad (1939-1945).*
- *Asociación Archivo, Guerra y Exilio (A.G.E.).*

- *Asociación Cultural Memoria Histórica Democrática. Galicia.*
- *Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales.*
- *Asociación de Aviadores de la República.*
- *Asociación de familiares de fusilados, asesinados y desaparecidos en Navarra en 1936.*
- *Asociación de Familiares y Amigos de Represaliados de la II República por el franquismo (AFAR).*
- *Asociación para la recuperación de la Memòria Històrica.*
- *Asociación para la Recuperación de la Memòria Històrica de Aragón.*
- *Asociación para la Recuperación de la Memoria Històrica de Cuenca.*
- *Asociación para la Recuperación de la Memoria Històrica de Valladolid.*
- *Asociación Pozos de Caudé.*
- *Associació Catalana d'ex-presos polítics del Franquisme.*
- *Associació de Familiars de Represaliats pel Franquisme. Figueres.*
- *Associació Memòria i Història de Manresa.*
- *Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya.*
- *Associació pro-memòria als immolats per la llibertat a Catalunya.*
- *Associació Triangle Blau. Figueres.*
- *Brigada Intergeneracional.*
- *Comisión Cívica de Alicante. Para la Recuperación de la Memoria Històrica.*
- *Comissió de la Dignitat.*
- *El canto del Búho. Bunyol. València.*
- *Familiares y amigos de las víctimas de la represión franquista en Madrid.*
- *Grup per a la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló.*
- *La Memoria Històrica como proyecto social y cultural. "El País".*

- *La página de la Recuperación de la Memoria Histórica en la provincia de Málaga.*
- *La Revolución Libertaria.*
- *Memorial Democràtic Berguedà.*
- *No jubilem la Memòria. El Priorat.*
- *Recuperando la Memoria de la Historia Social de Andalucía. El canal de los Presos.*
- *Represión en La Rioja durante la Guerra Civil.*

4.- PROCESSOS DE LOCALITZACIÓ I IDENTIFICACIÓ

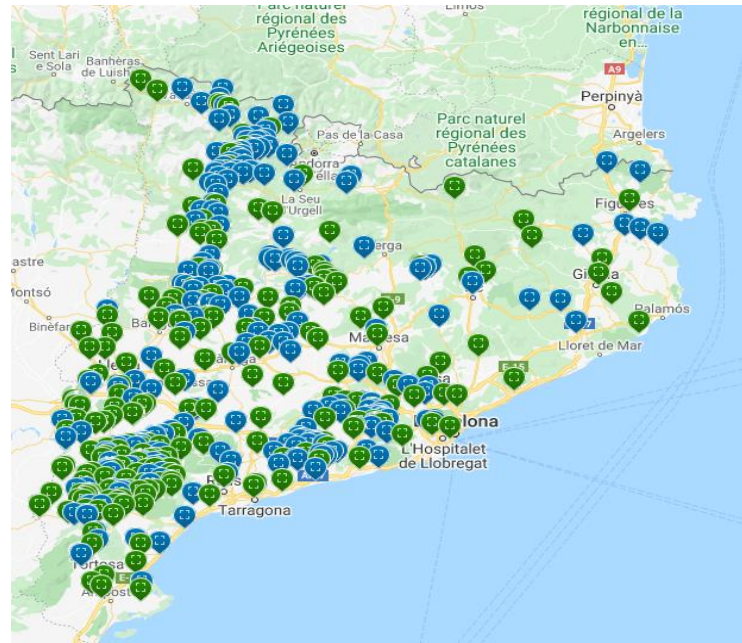
4.1 - LOCALITZACIÓ DE FOSSES COMUNES

Inicialment, no hi havia cap registre oficial que pogués ajudar a la cerca de les fosses comunes. Amb el temps es van idear diferents formes pel descobriment d'aquestes:

- Cartes enviades per soldats on expliquèssin la mort dels seus companys o adversaris.
- Documents oficials de l'època.
- Veïns que recordessin de primera mà on els havien enterrat o simplement que ho haguessin escoltat.
- També hem de comptar amb un altre factor, les troballes ocasionals fetes per exemple a partir d'obres d'un terreny.

Actualment, s'han trobat diverses fosses comunes per tot Catalunya (15):

Com es pot observar a l'imatge, els territoris amb més fosses comunes (505 en total) són aquells on van haver-hi les batalles més violentes durant la Guerra Civil a Catalunya. Es pot observar també que aquests territoris els acompanyen el riu Ebre (la Batalla del Ebre) i el riu Segre.

Els experts de Memòria Històrica, suggerien tenir una xarxa de laboratoris de genètica forense de la memòria històrica i un banc de dades d'ADN compartit a fi de disposar de perfils biològics de víctimes i familiars comuns. L'insuficient interès polític i la mala organització ha desembocat en una manca de coordinació, i sense atendre els experts, finalment la responsabilitat ha recaigut en les autonomies.

Les conseqüències de la dispersió tornen a caure en les famílies, a qui s'ha delegat la responsabilitat de la recerca. El nou oblit, o desinterès, els suposa un mal psicològic ja que sense respostes la ferida continua oberta i sense curar-se.

Fossa comuna descoberta a Estépar (Burgos), amb 26 republicans assassinats pels nacionals a l'inici de la Guerra Civil (1936) Wikimedia Commons

Fossa de Figuerola d'Orcau, al Pallars Jussà, exhumada el juny del 2017.

<https://www.vilaweb.cat/noticies/milers-victimes-guerra-1936-1939-continuen-fosses-comunes-vuitanta-anys-despres/>

4.2- L'EMPREMPTA GENÈTICA

L'empremta genètica (també anomenada prova d'ADN o anàlisi d'ADN) és una tècnica utilitzada per a identificar individus dins d'una mateixa espècie utilitzant mostres del seu ADN. Va ser inventada pel Dr. Alec Jeffreys de la Universitat de Leicester el 1984 i va ser utilitzada per primer cop en medicina forense el 1985.

La tècnica es basa en el fet que dos éssers humans tenen una gran part de la seva seqüència d'ADN en comú i per a distingir a dos individus es pot explotar la repetició de seqüències altament variables anomenats minisatèl·lits. Dos éssers humans no relacionats serà poc probable que tinguin el mateix nombre de minisatèl·lits en un determinat locus

La prova d'ADN té moltes aplicacions: en medicina forense, identificació de restes humanes, proves de paternitat, en proves de compatibilitat de donació d'òrgans... (16).

Per poder procedir a fer una prova d'ADN s'ha de tenir un material comparatiu que es pot extreure de diferents maneres: d'articles personals (raspall de dents, màquina d'afaitar...), d'un banc de mostres (banc d'esperma, banc de teixits...), d'una mostra de sang, d'alguna resta humana (moll de l'òs). Cal una altra mostra per poder-la comparar. És la que es demana als familiars dels desapareguts mitjançant un frotis bucal (17).

4.3- PROGRAMA D'IDENTIFICACIÓ GENÈTICA; PASSOS A SEGUIR⁽¹⁸⁾

En data 7 de setembre del 2016, es va signar l'Acord marc de col·laboració entre els departaments d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, de Salut i de Justícia per a la identificació genètica de restes òssies de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme.

El Programa d'identificació genètica (PIG) és coordinat per la Direcció General de Memòria Democràtica, unitat competent en matèria de desapareguts i fosses comunes de la Guerra Civil i la dictadura franquista.

El PIG crearà dues bases de dades:

- Base de dades per a ordenar i classificar els perfils genètics dels familiars de desapareguts de la Guerra Civil i la dictadura franquista.
- Base de dades per a ordenar i classificar els perfils genètics extrets de les restes humanes de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista.

Què han de fer els familiars dels desapareguts?

Les persones que vulguin fer una recerca d'un familiar desaparegut durant la Guerra Civil han de seguir uns passos concrets descrits en el Programa d'Identificació Genètica, PIG, del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Els passos son:

1. Inscriure's en el Cens de persones desaparegudes.

- Podeu fer la inscripció accedint al tràmit "Sol·licitar la recerca de persones desaparegudes" al portal Tràmits gencat.
- El Cens de persones desaparegudes és un registre administratiu públic subjecte a la normativa de protecció de dades personals regulat a partir de la Llei 10/2009, de fosses. Les dades del Cens s'utilitzen amb l'objectiu de determinar les circumstàncies i el lloc d'inhumació de la persona desapareguda, a través d'una cerca exhaustiva d'informació.

2. Els familiars o persones inscrits rebran, seguint criteris d'edat i d'antiguitat en el Cens, una comunicació en què se'ls oferirà la possibilitat de dur a terme les proves genètiques que permetran constituir la base de dades de perfils genètics de familiars.

- Aquesta carta contindrà les dades de contacte amb el laboratori genètic. Cal concertar dia i hora per a l'extracció de la mostra genètica.
- L'extracció de la mostra genètica és gratuïta per a totes les persones sol·licitants; consisteix en un frotis bucal, que és un procediment indolor i ràpid.

El registre públic de desapareguts de la guerra té 4.917 inscrits. A 1.100 dels quals, ja se'ls ha enviat informació per citar-los. S'ha prioritzat la gent més gran i els familiars més directes, que són els que conserven més ADN dels desapareguts, tot i que en queda rastre fins als nets.

5.- CONCLUSIONS

“En els murs d’una ciutat es podia llegir «sense memòria no hi ha aprenentatge»: qui fa memòria aposta pel futur, per conservar la seua identitat i el seu rigor, i això li permetrà sobreviure a la famosa pàtina del temps. Sense memòria no podem atresorar coneixement, ni aprendre dels encerts i errors d’èpoques passades, ja siga a través de les seues petjades o de les seues restes, que ens narren la història del que va succeir i que no coneixem. La bona història ha de fer-se com una suma de les veritats: les dels herois i els pròcers, però també les dels testimonis anònims o ocults. A aquests, cal donar-los una identitat, perquè puguem aprendre sobre el moment en què van viure, van somiar o van desaparèixer.”

Carracedo, A: Aler, M. (19)

Sense la memòria no podem conservar el coneixement. L’ús de la memòria és fonamental per als éssers humans, això és el que s’ha volgut evidenciar en aquest treball, sense ella es perden moltes coses, com per exemple la identitat. Com bé he dit sense memòria és impossible aprendre, fer encerts o acceptar els errors, és impossible créixer com a persones. S’ha de saber què ha passat, per entendre els fets actuals i poguer-los canviar per fer un món millor. La història existeix perquè les generacions futures puguin decidir qui va ser l’heroi, la víctima, el culpable... d’aquell moment històric.

També es vol destacar la paraula *etapa*. Les etapes són períodes de temps que tenen el seu inici, el seu desenllaç i un final. És imprescindible que el seu final, així com els esdeveniments, puguin ser més o menys clars i coneguts. Si no és així, el resultat és que l’etapa no es pot tancar, com passa als descendents dels soldats desapareguts de la Guerra Civil. Curiositat, ansietat, patiment pel familiar que no ha tornat...no hi ha res pitjor com no saber què li ha passat a l’ésser estimat.

Durant la Guerra Civil i la dictadura de Francisco Franco, es va arribar a la xifra de més de 143.000 persones desaparegudes, cosa que va situar Espanya en el

segon país amb més desapareguts del món. És un xifra impactant, i ens dóna una idea de la quantitat de famílies d'aquest país a qui se'ls fa impossible tancar processos i etapes. Confiem que una part de desapareguts amb sort podran ser localitzats en fosses comunes, que amb el temps es van descobrint i recuperant. També pot ser que molts no siguin localitzats perquè no estiguin en les fosses comunes i haguessin estat enterrats en llocs inòspits que ningú sospita o que senzillament els seus cossos haguessin quedat abandonats en el camp de batalla...

Des del punt de vista dels familiars i de l'èsser humà en general, és més dolorós i traumatitzant la desaparició que la mort. Amb la mort es pot fer un dol, retre un homenatge pòstum, llavors la ferida esdevé cicatriu en el cor de la família i el record queda net. Però en canvi amb la desaparició, la ment va fent un procés comparatiu amb un camí que cada vegada es va fent més llarg, on sorgeixen moltes preguntes perquè no se sap què ha passat. Això fa difícil tancar cap procés.

Hem dit que és molt important a nivell humà fer el procés de dol. Els diferents memorials construïts a Catalunya i a altres comunitats serveixen perquè les famílies que encara no han localitzat els seus familiars puguin tenir un lloc concret per plorar la seva pèrdua. Però és del tot insuficient.

La manca d'informació sobre aquest tema és evident. Com s'ha pogut veure hi ha poc interès polític envers aclarir certs aspectes de la Guerra Civil. Des del govern espanyol, encara que s'hagin creat algunes lleis respecte d'aquest tema, no s'ha creat cap pla global efectiu per fer possible la recerca dels desapareguts. Donat el temps que ha passat, és cert que la manca d'interès i d'informació no depèn del partit polític, ja que des del conflicte bèl·lic espanyol han passat tot tipus de partits. També és cert que la Guerra Civil té una repercussió confusa en cada persona, per a molta gent encara està present i per a d'altres és un succés que els queda molt llunyà.

Així, actualment, les diferents associacions creades amb aquest objectiu s'organitzen com poden, amb pocs recursos i poca connexió entre elles. Bàsicament el motor que tira endavant aquesta tasca de recuperació és la pròpia voluntat de les famílies.

També és més que evident l'intent d'amagar tots els conflictes que van passar durant la Guerra Civil, com ara els assassinats indiscriminats a la població. Cap el final de la dictadura, Francisco Franco va tornar a posar la monarquia a Espanya, designant com a seu successor el rei. Més tard es va arribar a l'acord de que fos una monarquia democràtica per aquest país. Molts partits d'esquerres, van estar d'acord en firmar la Llei d'aministia general, cosa que ja no suposava per a ells un conflicte en aquell moment.

“Se trata de algo que hasta ahora no había hecho por ellos una democracia que tras la muerte de Franco construyó una transición fundamentada en el olvido, consolidado en la Ley de Amnistía aprobada, en octubre de 1977, con los votos de la izquierda mayoritaria en el Congreso de los Diputados. Esa ley dice en su Artículo 2.f que quedan incluidos en la amnistía “los delitos cometidos por funcionarios y agentes del orden público contra el ejercicio de los derechos de las personas”. De ese modo quedaba declarado impune cualquier delito o violación de los derechos humanos cometida antes del 15 de diciembre de 1976”. (20)

Espanya no ha reconegut els assassinats de la Guerra Civil, per tant deductiblement no han reconegut els assassins ni els responsables últims d'aquests. Aquest és el punt principal que explica la manca de suport en els processos de recerca, el poc interès en ajudar les associacions, la falta d'un pla estratègic nacional per trobar les fosses i sepultures anònimes, en definitiva la negativa en aclarir aquesta boira espessa que ha acompanyat a milers de famílies espanyoles durant aquests anys. Fets sense aclarir, dades sense explicar, cossos sens trobar, documents sense poder-se consultar, documents robats en poder dels franquistes...

Malgrat que els poders facin lleis per oblidar, no es té en compte en aquesta situació que les famílies no obliden. Les lleis no fan callar ni als cors, ni als sentiments, ni als pensaments: els records i el dolor segueix viu. Per molta llei d'aministia la pressió al pit continua existint i no deixa esbair la incertesa dels qui esperen una resposta impossible d'aconseguir.

Estem parlant de que encara no s'ha aclarit un tema que porta en actiu desde fa més de 80 anys. Les famílies han de 'pidolar' per una engruna d'informació que poc a poc va sortint a la llum, però òbviament, és gràcies a persones lluitadores sense cap voluntat política que no han parat d'insistir que es segueix treballant per fer neteja general en relació al que no es coneix.

Els veritables herois d'aquella història són els que van quedar en el camp de batalla, però els herois d'avui, de la nostra història, són els que no accepten silencis. Els que fan l'impossible per proporcionar respostes i que, encara ara, lluiten per a la seva identitat.

6.- BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

CITES AL TEXT

- (1) Academia Play (2019)
La Guerra Civil Espanyola
Recuperat al 19/12/2021
<https://www.youtube.com/watch?v=yj9N9DTtdas>

- (2) Google Sites. La Guerra Civil a Catalunya: Batalles realitzades a Catalunya
Recuperat el 26/1/2021
<https://sites.google.com/site/guerracivilacatalunya/batallas-realitzades-a-catalunya>

- (3) FemTurisme.Cat. La Guerra Civil, l'exili i la repressió a Catalunya.
Recuperat el 26/1/2021
<https://www.femturisme.cat/ca/descobreix/la-guerra-civil-l-exili-i-la-repressio-a-catalunya>

- (4) Wikipedia. Desaparecidos durante el franquismo
Recuperat el 28/1/2021
https://es.wikipedia.org/wiki/Desaparecidos_durante_el_franquismo

- (5) Solé, Q. i Marimon, S. (2008) Les fosses comunes de la Guerra Civil. [versió electrònica] Sàpiens.
Recuperat al 21/2/2021 de
[Les fosses comunes de la Guerra Civil \(sapiens.cat\)](http://Lesfossescomunesdelaguerracivil.sapiens.cat)

- (6) París, M. (2013) El dol: Un procés emocional...Projecte Final del Postgrau en Educació Emocional i Benestar. Barcelona: Universitat de Barcelona.
Recuperat el 6/2/2021 de
<https://psicologosemergenciasbalears.files.wordpress.com/2016/02/el-dol-un-procc3a9s-emocional.pdf>

- (7) Baquero, A, (2012). Els familiars dels desapareguts no poden fer el procés de Dol. El periódico Digital.
Recuperat el 7/2/2021 de
<https://www.elperiodico.cat/ca/societat/20120829/els-familiars-de-desapareguts--no-poden-fer-el-proces-de-dol-2193437>

- (8) (9) (10) ARMH. Asociación para la Recuperación de la Memòria Històrica. (2015)
Que és la associació per la recuperació de la Memòria Històrica?
Recuperat el 17/12/2021 de
<https://memoriahistorica.org.es/que-es-la-asociacion-para-la-recuperacion-de-la-memoria-historica-armh-2000-2012/>
- (11) Viquipèdia (2007)
Ley de Memoria històrica de España.
Recuperat al 11/3/2021 de
https://es.wikipedia.org/wiki/Ley_de_Memoria_Hist%C3%B3rica_de_Espa%C3%B1a
- (12) Llei 13/2007 del 31 d'octubre del Memorial Democràtic
Recuperat el 15/2/2021 de
<https://www.parlament.cat/document/cataleg/47968.pdf>
- (13) Parlament de Catalunya.
Llei 10/2009, del 30 de juny, sobre la localització i la identificació de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista, i la dignificació de les fosses comunes.
Recuperat al 21/3/2021 de
<https://www.parlament.cat/document/nom/TL092.pdf>
- (14) Memòria.cat. Associacions i webs sobre memòria històrica.
Recuperat al 22/3/2021 de
<https://www.memoria.cat/associacions-i-webs-sobre-memoria-historica/>
- (15) Generalitat de Catalunya. Fosses i Repressió.
Recuperat el 12/2/2021 de
<https://fossesirepressio.cat/>
- (16) Viquipèdia.
Empremta genètica
Recuperat al 12/2/2021 de
https://ca.wikipedia.org/wiki/Empremta_gen%C3%A8tica
- (17) Busquets, G. (2017) Primeres mostres al banc d'ADN de la Guerra Civil.
[versió electrònica] *El Punt Avui*.
Recuperat al 13/1/2021 de
<https://www.elpuntavui.cat/politica/article/17-politica/1068043-primeres-mostres-al-banc-d-adn-de-la-guerra-civil.html>

- (18) Generalitat de Catalunya. (2014 actualitzada al 2019).
Programa d'identificació genètica.
Recuperat al 2/3/2021 de
<http://justicia.gencat.cat/ca/ambits/memoria/Persones-desaparegudes/Programa-didentificacio-genetica/>
- (19) Carracedo, A.; Aler, M. (2019) L'ADN reescriu la nostra memòria. La recuperació dels desapareguts a partir del seu perfil genètic.
Recuperat el 13/4/2021 de
<https://metode.cat/revistes-metode/monografics/ladn-reescriu-la-nostra-historia.html>
- (20) ARMH. Asociación para la Recuperación de la Memòria Històrica. (2015)
Que és la associació per la recuperació de la Memòria Històrica?
Recuperat el 17/12/2021 de
<https://memoriahistorica.org.es/que-es-la-asociacion-para-la-recuperacion-de-la-memoria-historica-armh-2000-2012/>

ALTRES DOCUMENTS

Viquipèdia (2020).
Mapa de fosas Espanya
Recuperat al 19/1/2021 de
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mapadefosas-mjusticia-es.jpg>

Generalitat de Catalunya.
Banco de la Memòria Democràtica. Períodos
Recuperat al 13/3/2021 de
<https://banc.memoria.gencat.cat/ca/app/#/period>

Wikipedia. *Miguel Primo de Rivera Orbaneja*
Recuperat al 5/2/2021
https://ca.wikipedia.org/wiki/Miguel_Primo_de_Rivera_Orbaneja

Solé, Q. (2013). El secret del Valle de los Caídos.
Recuperat al 25/1/2021 de
https://issuu.com/sapienspublicacions/docs/el_secret_del_valle_de_los_caidos

Serrano, L. (2015) Empremta Genètica. Prezi.
Recuperat al 19/2/2021 de
<https://prezi.com/uwe2xqe4agji/lempremta-genetica/>

Memòria Catalunya.org. Pàgina Fotografia de Federico Manuel
Recuperat al 11/12/2020
<https://www.memoriacatalunya.org/desapareguts1.htm>

El Periodico (2020) La Cataluña vencida de la Guerra Civil: el paisaje tras la batalla. Crónica fotográfica

<https://www.elperiodico.com/es/ocio-y-cultura/20200115/libro-fotografias-fin-guerra-civil-catalunya-7807235>

7. - ANNEXOS

ANNEX I. ENTREVISTA A JORDI MANUEL LÓPEZ

Familiar d'un desaparegut a la Guerra Civil Espanyola, en procés de recerca.

20 de desembre de 2020

Com s'inicia la idea de fer la recerca de Federico?

La veritat es que no sé com va sortir el tema de buscar la desaparició de Federico. De fet recordo que moltes vegades el mateix avi ho treia a la conversa. Jo veia que l'avi (el meu pare) se sentia molt sol, no tenia cap contacte amb la seva família i quan recordava fets passats o bé quan parlava amb en Josep Amorós (el seu nebot) o amb altres de la seva infantesa sempre sortia el "meravellós" que era el Federico, encara que a Josep no li deuria caure massa bé, li treia en ell el seu protagonisme.

L'avi sempre deia que Federico d'educació no en tenia molta, era llest, i espavilat, també era un noi molt eixerit i dinàmic, molt preocupat per les coses de la vida i que li havia tocat viure, era molt compromès i molt llançat no li feia falta mai empenta a l'hora de llençar-se i fer qualsevol cosa. Des que tenia potser 16 anys (1975-76) vaig començar a captar coses sobre ell i vaig començar a imaginar-me coses sobre ell.

Van ser aquells moments, quan vaig començar a sentir a parlar d'un "estimat germà del teu pare", que tot ho feia en bondat i entrega. Justament quan tu mateix vius la força d'un idealisme, em va enganxar molt al començar a llegir persones històriques com va ser "Fidel Castro", la seva vida i la seva filosofia de lluita (els seus objectius). Podríem dir que estava en la "plena adolescència".

En aquells moments l'avi m'havia parlat sobre part del que ell havia viscut juntament amb el seu germà, Federico. Recordo molts cops com m'explicava

el “dia que més por vaig passar de la meva vida”, el dia que van detenir a les seves altres germanes Cinta i Eugènia, i a ell també. El van enxampar i el van portar al “Preventori-D” que era a on tenien els detinguts, a tots els “detinguts polítics”. Allà, mentre, sentia les pallisses que donaven als detinguts, recordava un sergent rus (que jo després he descobert que seria un tal Orlof), que parlava en rus, i explicava que Orlof havia agafat un detingut pel coll i arrastrant-lo sobre la paret el va pujar uns dos metres de terra. Li va preguntar dos cops si sabia alguna cosa (desconec de què) i al veure com es movia agafat pel coll d’una mà d’ Orlof el va tirar contra una altra paret. Orlof finalment va dir als companys camarades presents “aquest nano no sap res, deixeu-lo anar”.

L’avi sempre m’havia presentat al Federico com un noi molt trempat i compromès amb el que feia i en unes dots com orador molt bones. També va coincidir potser en aquells moments de la meva vida, en què entres en una crisi existencial què no saps el perquè fas el que fas i el perquè de tantes normes i obligacions, tant de les civils com religioses.

Son aquells moments personals en els que entres en crisi sobre les creences que t’han donat a conèixer els teus pares, en les que d’entrada tant hi creies o seguies i no saps el perquè ho fas. És en aquest moment de crisi personal que l’avi em va donar a conèixer relats sobre la vida del seu germà Federico i potser per això, aquests relats a mi em van impressionar tant que em va motivar a buscar qualsevol cosa que em parlés d’ell.

L’avi sempre m’havia comentat que li agradaria saber on estava enterrat el seu germà i per tot això i potser per algunes coses més que ara no tinc presents, van motivar que jo iniciés la cerca d’en Federico. I és que la vida i la historia del que ha viscut l’avi, i molts de la seva generació no té res que envejar a cap llibre que parli de misteri.

A partir d’aquí, van succeir moltes coses a la meva vida particular: vaig descobrir uns frares fora de la línia habitual, vaig tenir que anar al servei militar, vaig haver de decidir i seguir uns estudis, vaig reflexionar si entrava a la vida religiosa, vaig haver que preparar-me unes oposicions per poder treballar,

etc., que em van portar a fer una aturada llarga (de molts anys) en aquestes ganes de descobrir alguna cosa més del Federico.

Diguem que va ser arran de l'accident de tràfic que vaig patir, el que em va porta a tenir temps lliure per poder saber i esbrinar alguna cosa més sobre la vida d'aquest avantpassat meu. És més, en aquells moments tenia o disposava de tot el temps que volia per xerrar i connectar amb l'avi, que era la meva font de coneixements més directa. Va ser un temps diguem que bo per poder estar al costat de l'avi, que em va poder seguir comentant fets i successos de la vida del Federico i també de la seva participació a la guerra.

En aquest moment vam saber (no sé com) d'una associació nova que estava a Torrelles de Llobregat (que és just on va estar descansant l'avi després del seu últim infart). Ell, de fet em va dir que coneixia a la noia que ho portava de quan ell va estar creant "Radio Estel" o similar, no ho recordo bé. Això, conjuntament amb el fet que potser eren uns moments en els que la societat civil s'estava plantejant els malefics de la "Guerra Civil Espanyola" i la possibilitat de recupera moltes de aquelles coses perdudes, que vam agafar el tema amb mes força (t'estic parlant de 1.993).

L'Associació que vam conèixer tenia editada a internet una pàgina web per mitjà de la qual buscaven familiars desapareguts durant la Guerra Civil. Jo em vaig inscriure a la pagina de recerca de caiguts i vaig posar el nom del Federico amb les dades conegudes per part de l'avi. Ara aquesta pagina s'ha reconvertit en el "Banc de la Memòria Democràtica" (web: <https://banc.memoria.gencat.cat/es/app/#/>). Tots els descobriments que fèiem i als que ens portava la pàgina web, ho anàvem comentant amb l'avi i ell aprofitava per apuntar-me mes detalls, sobre els fets i la vida del Federico, els seus capitans, destinacions, companys, etc. Aquesta sort vaig tenir al poder-ho compartir amb ell! De fet ell això ho va viure en primera persona però el problema és que ja tenia 80 anys i moltes coses ja no les recordava bé o amb molta claredat.

Els descobriments que he fet jo en la recerca del Federico, m'han donat a entendre que l'avi tenia raó en els seus comentaris, però els tenien fora de lloc

en el temps. Per exemple, l'avi deia que el Federico va marxar amb la "Columna Durruti" cap al front i el que sí hem descobert nosaltres és que el Federico va marxar però bastant més tard. Quant va marxar aquesta columna de milicians cap al front, el Federico tenia tan sols 16 anys, el que passa és que la desfilada que van fer per tot Barcelona, incloent pel barri d'Hostafrancs on vivia l'avi, (l'avia tenia 13 anys) va ser de molta alegria i això se li va quedar gravat a la memòria.

El Federico va marxar amb 17 anys a allistar-se al front, no va anar inicialment a la denominada "Quinta del Biberó", però més tard s'hi va afegir. Com sí deia l'avi, el Federico va marxar amb el "Nou Exèrcit Regular de la República" que va sortir després del inici del conflicte bèl·lic i a conseqüència del desgavell que hi havia dins de les columnes republicanes (no tenien ordre de funcionament, cadascú anava per on volia).

Bé com ja comentava abans, el descobriment de la web que ara es diu "Memòria Democràtica" per part de gent que l'avi coneixia a Torrelles de Llobregat, ens va donar noves línies de treball. Una d'elles, i per a mi molt important, era que ells farien investigacions i tràmits sobre desapareguts a la Guerra Civil Espanyola. Això li vaig comentar en l'avi i a ell li va servir molt perquè a la fi podia confiar a algú totes aquelles coses que volia saber del seu estimat germà desaparegut a la guerra.

En aquesta pagina que t'envio podràs veure la fotografia que vaig penjar a la web: <https://www.memoriacatalunya.org/desapareguts1.htm>

Quin va ser el primer pas a l'hora d'iniciar la recerca?

Crec que més o menys ja t'ho he dit això, però ho repetiré d'una altra manera, el primer que vaig fer per començar la recerca va ser, parlar amb totes les fons "vives" existents en aquell moment. Vaig parlar amb l'avi de forma llarga i relaxada, amb la família d'un tal "Penes" que acompanyava molt a l'avi al llarg de les seves "creuades", parlar amb la meva germana, que temps enrere havia parlat amb l'avi i va recollir moltes dades que jo ni tan sols les recordo i llegir

molts llibres i documents que parlaven d'aquests fets tan tràgics que es van viure a l'època a Barcelona.

Al mateix temps contacto amb altres desapareguts de la Guerra Civil mitjançant la web de "Memòria Democràtica". I una cosa molt important tenir il·lusió de buscar a on fos coses y dades sobre aquest fets, es a dir il·lusió de gastar temps en buscar i escorcollar documents que parlaven sobre aquets fets.

Per qualsevol persona que vulgui fer aquesta cerca, quins són els passos que s'han de duu a terme i que tu has seguit?

Bé, sobre això et diré que, per iniciar una recerca com aquesta, el primer que s'ha de tenir son ganes d'invertir temps en la recerca, ganes de passar temps llegint llibres i documents (sense valor per alguns), tenir temps per fer desplaçaments a buscar coses i una cosa que em sembla molt important i que de fet a mi m'ho ha transmès l'avi, buscar amb la ment oberta i sense cap esperit crític ni revengista (tu no tens que jutjar mai els fets, tan sols recollir-los). Has de tenir clar sempre, que tu no ets ningú i que no canviaràs la historia, per molt que ho vulguis fer.

Hores d'ara, has aconseguit conèixer que li va passar a Federico? Ens ho podries explicar?

Aquesta pregunta és molt llarga, però intentaré explicar-t'ho el més resumit possible i amb la mancança de poder-te llegir textualment els llibres consultats però es el que jo al menys així ho he descobert. No dono per finalitzat la recerca del Federico, encara estic obert a trobar més coses, entre elles les seves despulles. Aquest era l'objectiu que tenia l'avi, "saber a on estava enterrat el Federico".

El que sabem de fets reals i contrastats és que el Federico Manuel Foguet va marxar al front, és a dir, es va inscriure com a milicià en el centre de reclutament que estava a la Rotonda de Barcelona (al peu del Tibidabo, d'on surt el tramvia blau) i que d'allí el van enviar a formar-se (desconeixem en què) en el que va ser la Primera Escola de Guerra que estava a Pins del Vallès (actualment Sant Cugat del Vallès). Aquí feien estudis entre altres coses, per

obtenir una graduació militar. Podem dir que va ser la Primera Acadèmia Militar que existí on es formaven els comandaments militars i els comissaris polítics de les diverses unitats.

Aquí encara no he pogut saber quin grau hauria pogut obtenir el Federico, encara que parlant amb altres buscadors de desapareguts que he trobat, em diuen que ells han trobat que d'aquí sortien casi tots amb el nivell de sergents, és a dir, amb graduació, i no és d'estranyar quan podem veure que les cartes que ell escrivia a casa seva estan fetes amb màquina d'escriure i en un full amb la consigna de la seva unitat de destí.

Després i pel motiu que fos, el comandant Enric Lister Forján, General del Nou Exèrcit Popular de la República va decidir reagrupar a totes les seves unitats i això ho va fer a les terres de Sitges a on l'avi també hi va ser. Em deia l'avi que ell i altres amics de barri (imagino) es penjaven dels camions i aquests els conduïen fins a on estava l'assentament militar (imagino que serien camions de queviures). Imaginat doncs anar penjats, "traient el cul i les cames pel caixó del camió de queviures" vaja animalada!, i així durant 30 o 40 Km.

Es van assentar en un lloc que es diu "Can Pantxample" que parlant-ho amb el representants de Cultura del seu ajuntament em van dir que el lloc encara existeix i em van convidar acanar a veure'l si volia.

Allí, em deia l'avi, el Federico s'allotjava en un "hotel" que es deia Mar i Cel i que de fet encara existeix en la actualitat com a casa de Cultura. El fet de que l'avi em digues que estava acollit en l'hotel Mar i Cel, ja em dona a entendre de que el Federico tenia algun tipus de graduació militar obtinguda a l'Escola Popular d'Instructors de Guerra de Can Pins. Després jo he esbrinat que aquell hotel va ser "nacionalitzat per les forces de la CNT/FAI a l'inici del conflicte militar i hem de recordar que el Federico estava afiliat al moviment obrer de la CNT/FAI. D'aquí l'avi perd tot contacte amb el Federico i de fet desconeixia realment quan va ser portat al front.

Federico formava part de la 27 Divisió, 122 Brigada Mixta del Batalló 122. Això ho sabem per què un familiar nostre encara disposa de tres cartes enviades

pel Federico a casa seva des del front de guerra i com et deia abans, algun lloc d'oficialitat tindria quan ell escriu en papers oficials de la seva unitat i a més ho feia a màquina.

De totes maneres tot el que et deia abans de que el Federico era dins del XVIII Cos del EXERCIT en el Batalló 488, de la 27 Divisió, 122 Brigada Mixta, es totalment relatiu. Tal i com he trobat consultant llibres, aquestes unitats i altres van ser tan destrossades per la pressió de les forces enemigues (FRANQUISTES), que quant es retiraven de l'acció directa havien de refer totes les unitats de tanta gent com havien perdut o bé s'havien d'integrar a altres unitats, perquè no tenien més efectius tot i el reiterat crit a les diferents lleves que feia el govern (hi havia molts que fugien).

Fins aquí tots els descobriments fets contrastats en l'avi que m'assegurava la seva veracitat. A partir d'aquí ja vaig haver de seguir rebuscant en els llibres editats cosa que ha estat molt difícil. Podem dir que la recerca passa de fets "autobiogràfics" a fets relatats en fons documentals escrites per autors diversos.

Molts son els llibres que he hagut d'adquirir per poder seguir el fets que van ocorre. Potser un dels més fiables i que més he escodrinyat ha estat el de l'autor **Luis Mª Mezquida i Gène**, en el seu llibre sobre: **"La batalla del Ebro. Asedio y Defensa de Gandesa, en sus aspectos, militar, economico, demografico y urbanistico"**. Uns altres els he pogut aconseguir per internet de fons fiables com els que té el Centre de Estudios y Documentación de los Brigadistas, amb seu a Albacete i altres que he pogut consultar mitjançant internet.

Una cosa va ser decisiva en la descoberta de la situació del Federico van ser les tres cartes originals, escrites pel Federico a la seva mare i germans. Aquestes cartes les tenia arraconades una tal Roser Durban (néta de la Cinta Manuel Foguet germana del avi i del Federico) amb la que vaig contactar per primera vegada a través de la web de Memòria Democràtica.

Ella no entrava mai en aquesta web, però va recordar un dia que la seva mare, la Cinta Manuel Foguet (ja morta), li havia dit que part de la seva família havia estat present en el Front del Ebre, inclús que li havia deixat cartes i documents sobre aquest fets que ella havia estat mirant. Moltes d'aquestes coses, sense donar-li importància, les va llençar, com documents de viatges fets per aquest familiar a Madrid (recordo que Madrid va ser un front de guerra molt important), recordatoris de partits polítics, estampetes comunistes, etc.

Ella mateixa, em deia, que es va sorprendre quan, al posar el nom del seu oncle en el buscador d'internet, la va dur a la pagina de "La Memòria Històrica" a on apareixia la seva fotografia (d'un bon inici la baix penjar jo per trobar algú que potser el pogués reconèixer). Sorpresa per aquest descobriment que havia fet, va enviar un mail a l'adreça que allí estava exposada, que era la meua, i vaja sorpresa es va endur quant li vaig contestar!. Jo fa moltíssims anys que no l'havia vist a ella, ni tan sols la recordo de quant ella deuria tenir 7 o 8 anys. Com et deia, va ser decisiu la trobada de aquestes cartes que ni l'avi sabia que existien, ja que en elles el Federico ens deia a on estava en el moment de escriure les cartes i es per això que sabem que en la seva ultima carta del 11 d'Agost de 1938, ell (el Federico) estava situat en un lloc geogràfic que es diu els GIRONESOS, que a la carta ell fa referencia com "l'avançadeta de Gandesa". Per que ho sàpigues, és com un petit monticle o llom de terra, que està just al davant de la ciutat de Gandesa a on al darrera té situades les muntanyes de Pàndols. Devia de ser un lloc geogràfic bastant avançat que controlava tota l'esplanada de la vall i des d'on podien observar el moviments dels enemics.

Bé, com et deia, aquestes cartes han estat decisives per a mi, per poder deduir tots les situacions en les que s'ha pogut trobar el Federico. Si aquestes cartes li sumes la lectura de tots els llibres que he anat trobant, veuràs que definitivament el Federico, en un 80% de possibilitats, va caure allí. És veritat que no en sabem res del seu cos, però és com diuen els llibres, va ser tan estrepitosa la força llançada sobre aquell llom de terra que els exercits no paraven ni a retirar els seus morts. Tingues en compte que un exercit avançava 100 metres i per la nit els tornava a perdre, i així contínuament. És més, si

llegeixes els llibres que informen sobre el capital humà (soldats), avions, tancs, cotxes i cartutxos que es van fer servir sobre aquell lloc, et quedaries esglaiada del que va arribar a passar allí.

I et dic que hi ha un 80% de possibilitats que caigués en aquell lloc, per que també resta un 20% de possibilitats que havent estat ferit, fos traslladat a un hospital de campanya o be que hagués fugit per iniciativa pròpia davant la por del moment (como ho comenten els llibres la gran quantitat de desertors joves). Però son possibilitats poc probables però que fins no es trobi el seu cos, no es poden acabar de tancar.

T'ha sorprès algun fet dels descobriments que has fet?

Sí, tots m'han sorprès; la barbaritat dels fets, la duresa de tots els fets, l'angúnia i la por dels pobres xavals de 16, 17 i 18 anys en el front de guerra. La crueltat del fets i la insensibilitat dels propis caps de Govern.

T'ha resultat difícil en algun aspecte la recerca?

Puc dir-te que lo més difícil per mi al llarg de l'escorcoll ha estat no disposar de prou temps per anar a buscar les coses, veure els llocs (encara no he pogut anar a veure molts d'aquests llocs) i després els grans problemes que et posen per poder llegir alguns dels llibres que t'he dit, són molt d'ells incunables, és a dir, que no en tenen cap més i per això no els deixen a la població.

T'has sorprès alguna fet del procés?

M'han sorprès moltes coses, no del procés de recerca, sinó de la pròpia Guerra Fratricida com deia l'avi, germans contra germans, tot per unes idees contràries. És per això possiblement que l'avi donava tanta atenció i cura a la relació entre germans, en relació a la família que ell no havia pogut tenir mai. Ha estat un descobriment de la duresa que pot ser una guerra fratricida, entre germans i entre espanyols. Quina bogeria tan estúpida.

Estàs satisfet/decebut del resultats que has obtingut?

La recerca encara no esta tancada, no fins que no puguem saber alguna cosa del seu cos i d'on son les seves restes. Per això segueixo perseguint totes les coses que van apareixen, com per exemple registrar-se en el banc de sang de la Generalitat a on contrasten el teu ADN amb l'ADN de les restes que van trobant en el camps d'investigació que encara funcionen, sobre tot a Catalunya. Ja que en la resta del país gairebé no se'n fan.

Mira tu que, motivat pels meus propis descobriments, m'he posat a fer recerca sobre el que va succeir en el poble a on visc ara, Burguillos de Toledo. Com tu sabràs i sinó t'ho dic jo ara, Toledo va ser un dels punts mes calents de la guerra. Tot el tema del setge i caiguda del Alcazar de Toledo, amb el seu Coronel (revoltat de segones) el general Moscardó.

Burguillos de Toledo, igual que els pobles veïns de Cobisa i Argés, van ser pobles on es van desplegar un gran nombre de forces republicanes quan es va revoltar el General Franco i pel que sé jo, va ser un lloc de "guerra de desgast" d'uns contra els altres. Però aquí, preguntes a algú i tots callen i no volen dir-te res. És increïble que, havent passat ja tants anys dels fets, encara existeixi la por, però no sols entre els més vells, sinó també entre els més joves. Encara hi ha traumes que la gent no vol superar per rancúnies molts cops.

Amb això crec que tot està dit. Tingues cura d'aquest document perquè per arribar fins aquí han calgut molts anys de treball i esforços.

ANNEX II . ENTREVISTA A GEMMA MANUEL LÓPEZ

Familiar d'un desaparegut a la Guerra Civil Espanyola, en procés de recerca.

11 de desembre de 2020

Quins coneixements tenies del teu tiet?

A casa, quan érem petits, el pare, el teu avi, de tant en tant deixava caure que el tiet Federico havia desaparegut a la guerra. També explicava que una germana i un cunyat hi havien mort. Però el teu avi era molt prudent quan aquestes coses de la guerra per motius que en aquell moment jo no entenia i que més tard ja vàrem descobrir. Tot i la duresa de les diverses situacions viscudes per ell i la família, mai ens va transmetre l'odi ni la venjança que podria haver sorgit de tanta crueltat. Altra cosa és que quan vas esbrinant, lògicament, les emocions són naturals i acompanyen també el que un va descobrint i sabent. Però crec que ell com a supervivent de la tragèdia civil, va ser prou resiliènt i va saber ser fort davant les adversitats de la vida. Que si es transmetia a les generacions el que es va viure, havia de ser sense rancúnia, que és important saber d'on venim per decidir cap a on volem anar i com. Però que fins on va poder ho va fer sense fer créixer en nosaltres l'esperit de venjança.

A banda que sempre ens explicava històries divertides de la seva guerra i de la supervivència que haver de fer...és cert també que sobre el Federico ni se'n parlava gaire ni corria cap fotografia d'ell per casa, al tiet Federico, no se li coneixia ni edat, ni dedicacions, ni la mort...Només que era el seu germà estimat desaparegut a la guerra.

D'on sorgeix l'interès per conèixer la història del Federico?

La veritat és que ben aviat em vaig adonar que uns havien mort a la guerra i l'altre havia desaparegut. I jo sempre em preguntava..."desaparegut"? I no l'havien buscat? I el tiet mai havia sabut tornar a casa? Per què no tornaria a casa seva?

Aquesta diferència en el com “no hi eren” aquests familiars, ja de petita havia despertat el meu interès biogràfic per la família. Sempre vaig tenir la dèria de recompondre l'arbre genealògic, saber naixements i defuncions, noms dels avantpassats i conèixer les meves arrels...però en el cas del Federico volia saber què significava desaparèixer...sense deixar-ne rastre? Ells, els familiars que quedaven, l'havien buscat?

En la ment d'una curiosa com jo això no podia quedar així, sense resoldre!!

Quins familiars quedaven del Federico i què en sabien d'ell?

En el moment en què jo en vaig ser conscient, eren vives encara les dues germanes grans la Pilar i la Cinta i la meva àvia, és a dir, la teva besàvia Pilar. Costava saber l'ordre dels germans, dates de naixement i mort. De sobte, quan ja vaig ser més gran, va aparèixer l'existència d'una germana que havia mort a la guerra, l'Eugènia!! L'estimada del pare... Fins que jo no vaig ser més gran, el teu avi no va parlar una mica més de la mort de la seva germana Eugènia, la tercera germana, que havia mort torturada pels “rojos” en una presó que en deien les “txeques”.

Certament era un tema tabú en les trobades, poques, amb la família del pare. La tia Cinta dirigia l'escena i aquest tema de la guerra era inexistent. Fins i tot havia pensat que ella no existia aquells anys!!! Però quan comptava l'edat del seu fill...veia que aquell nen hi era durant la guerra i del seu marit no se'n parlava mai.

L'altre tieta, la Pilar era de les que no parlen, però diuen. Atenta a les seves converses, mentre anava i venia de la cuina, en deixava caure alguna d'incomprensible per a mi. Però quan t'hi acostaves el tema ja era el pollastre al forn o els canalons. De la meva iaia Pilar i besàvia teva, poc puc saber. Crec que l'havien emmudit els fets viscuts, no tan sols a la guerra sinó a la vida...treballava, callava, obeïa i feia la vida del sord, cec i mut. Que és el que en el temps de la Dictadura era el més prudent. Cal dir i recordar-te que havia perdut el marit quan el teu avi tenia sols 6 mesos i que va pujar els 6 fills sola en temps molt complicats. Se li va morir un fill de 15 anys del tifus i tot just començada la guerra, mor el marit de la Cinta amb un nen de 6 anys...

Però tot això ja és fruit de les meves investigacions genealògiques posteriors!! Ells mai parlaven en passat!! És com si haguessin arribat d'un planeta llunyà i aquí no tinguessin història. La vida començà després del 39...com per gran part de la societat. Però el passat per molt que el vulguis oblidar resta en la memòria dels que l'han viscut i dels que hem nascut després també, com a forma de ombra a destapar perquè allò que succeí no torni mai més. Però com deia el meu pare, cada cosa té el seu moment i es pot obrir quan un ja ha construït després del desastre, quan no et pot destruir. Hi ha un moment per a cada cosa...

Per tant, em vaig dir, potser ara amb la distància i una vida construïda a base d'amor, serà el moment. Alguna cosa dolorosa no li va deixar fer abans.

Quina informació tenies del Federico?

D'entrada només sabia la frase "desaparegut a la guerra". Mica en mica i a mesura que ja ens fèiem grans, el meu germà Jordi i jo vàrem anar entrant en matèria. També el pare va arribar un moment de la seva vida que ja de ple en la democràcia es va atrevir a "buscar" i a donar-nos informació. Sí!! També ell va buscar!!

Uns anys abans de morir, li havia preguntat perquè no ens explicava aquestes coses de la seva vida i de la guerra quan érem petits. Em va respondre: "El dolor que jo vaig viure per la separació de la família en bàndols, el dolor i la desesperació de perdre el meu germà que em feia de pare, la por a la dictadura i que algú us sentís a parlar de qui era el tiet...però sobretot pensar que podia generar odis en la vostra vida, m'havia fet prendre la decisió d'esperar que fóssiu més grans per entendre allò que no es pot comprendre sense perspectiva històrica. Jo vaig patir la separació i l'odi entre germans...no volia que vosaltres ho visquéssiu des de la meva tristesa i dolor." També recordo que em deia que hi ha coses que són fruit d'experiències viscudes i que fa que prenguem decisions en un sentit o un altre. Així ell es va trobar amb el cor dividit quan els germans van prendre camins diferents en aquella guerra d'odis i dictadures. També les seves experiències de la guerra i de dolor el van fer prendre decisions respecte què volia fer en la seva vida. Què era l'important per viure i construir una família!! Les experiències poden ser dolentes, o molt

dolentes, el que importa és que decideixes fer a partir del que has viscut. I així ho va fer encertadament, ja que va saber mirar endavant i treballar per un món i unes relacions més humanes i per l'estimació en la família.

La poca informació que teníem era que havia lluitat amb l'Exèrcit Republicà. Que havia participat en la Columna Durruti quan varen anar fins a Madrid a defensar la República escollida a les urnes. Arribat un moment, segons ell deia, hauria fugit a França i possiblement podria haver anat a Rússia amb els seus camarades...M'entristia pensar que el meu pare tenia un germà a Rússia i que no es comunicaven...I llavors em venia la pregunta: i per què a Rússia? Clar que jo en aquells anys poc sabia de la guerra, dels russos, de les txeques..i del Federico. Això no s'estudiava de petita. La història s'acabava amb l'Alzamiento Nacional i la Victoria de Franco.

El pare, de tant en tant, com per no voler pensar que el Federico no es comunicava amb ell, deia que potser hauria fugit i que hauria estat empresonat en algun camp de concentració a França, fugint dels franquistes...m'horroritza pensar quant deuria patir el pare sabent-lo en un camp d'extermini!! Però també havia deixat caure que podria haver estat afusellat pels seus superiors en conèixer la història de les germanes, com a traïdor o sospitós...Podia haver anat a la II Guerra Mundial...i haver mort a qualsevol lloc...o en les càmeres de gas dels nazis... Com fas per viure quan no saps el trist final, o no, del teu germà, em preguntava. Mirar endavant i viure amb el millor de tu mateix, era la resposta del pare. Potser algun dia tornarà, o no, i jo tindrè el que he construït i viscut sense mirar enrere i ple d'estimació. Però ja veus, tot eren nebuloses i cap certesa. Així que tant el meu germà Jordi com jo vàrem buscar pistes per escriure aquella part desconeguda de la nostra història.

Disposaves/disposes de fonts directes?

En realitat no disposàvem de res i de cap tipus de document en el moment que comencem la recerca. Ni cartes, ni documents, ni cap full oficial, ni carnets...NI FOTOGRAFIES!! Era una mica com buscar un fantasma. Hauria existit? Era un invent del pare?

El pare m'havia explicat que quan "va passar", la tia Cinta ho va guardar tot en una capsa i la tenia ella amagada. El pare mai va poder tornar a veure res relacionat amb el seu germà. Les poques fotos que a casa hi havia d'ell van desaparèixer. Mentre va ser a la casa familiar, la caixa i tot el que es referia al Federico deuria estar en algun lloc amagat, sota secret de sumari. Com que el pare poc hi va tornar al domicili familiar, jo no vaig saber que ell també havia buscat i demanat sobre les coses del germà. Recordo sentir a la Cinta dir que mai més parlés a casa del Federico que per culpa d'ell ella era vídua i el seu fill no tenia pare. Et pots imaginar què vaig experimentar en sentir-la dir això? Sé que el pare li va respondre alguna cosa com que el seu marit era mort pel que va fer i el Federico no el va matar. Potser per això, per protegir-nos, el pare no ens portava gaire mai a casa l'àvia i la Cinta.

La Cinta no es va portar gaire bé amb el pare ni amb la família en general, passo de definir-la com la penso, però amb el pare li tenia una especial inclinació a odiar-lo ja que ell estimava amb bogeria al Federico i sempre anava i venia amb ell, en el temps previs a la guerra i quan aquesta ja era comissari i sergent. Li va fer de pare, coi!!

Quan jo ja casada i amb fills vaig insistir a cosir a preguntes al pare sobre la família, va accedir a escriure sa germana Cinta traslladant-li i sobretot que era jo qui ho demanava perquè buscava alguna fotografia familiar perquè els néts poguessin tenir-ne constància. Ens va deixar unes fotografies, que vam copiar i retornar. I ens va respondre força evasivament a dates i més informació. El meu pare gairebé plorava quan les va tenir a les mans. Eren dues fotografies on apareixia el Federico, l'any 1932, l'any de la República, és a dir tenia 12 anys i una altra als inicis de la guerra amb uns 16 anys...

La meva mare, la teva àvia Àngels, també va ajudar amb informació que ella havia aconseguit de la germana Pilar, la gran que lentament també volia obrir portes tancades al passat.

El meu germà Jordi es va dedicar més a institucions: buscar documentació de l'Exèrcit Popular, de la Columna Durruti, del camp d'entrenament de Sant Cugat...ha anat a Àvila a l'arxiu militar, a Salamanca, a Madrid...

Tant va ser la seva insistència que va ser un dels que van recolzar i fer possible el grup de Memòria Històrica aquí Catalunya.

Un íntim amic nostre, advocat de DDHH al Tribunal de la Haia, en Jordi Palou és qui porta aquest tema de la dictadura i la reconstrucció del passat, també el tema de les fosses comunes.

El meu germà Jordi aconseguí amb aquest grup, la construcció del monument "Memorial de la Batalla de l'Ebre", reproducció d'una trinxera a La Fatarella, en el lloc anomenat Les Camposines. Allà hi figura el nom del nostre tiet Federico, el teu tiet-avi. Quan acabi la Covid hi anirem a recórrer aquells indrets i visitarem l'espai de memòria històrica.

Actualment en Jordi ja ha dipositat el seu ADN en la base de dades. Quan es troben restes i són analitzades, es poden identificar i contactar amb els familiars. Així deixen de ser desapareguts. De moment mai ens han avisat...

El teu tiet ha fet i segueix fent una recerca sense paraules amb tot el cor i també amb el cap. Ha llegit llibres i llibres sobre els processos de la guerra i segueix encara buscant en arxius de la CNT-FAI per trobar el seu nom. Ha refet el possible recorregut que va fer la seva Divisió i ha buscat el final possible...

Val a dir, que per molta democràcia, encara ara hi ha papers i documents que no podem llegir i que no ens han retornat els franquistes. Els famosos "papers de Salamanca". Creiem que allí podríem trobar què va passar en els últims moments de la vida del tiet Federico, en la batalla de Pàndols!! Era un comandament i comissari polític, per tant els papers robats pels franquistes a la república guarden sobretot informació de les decisions dels comandaments.

Has aconseguit saber alguna idea més sobre la vida de Federico? Però com vam arribar a Pàndols?? Llarga història...

Si el meu germà es va dedicar més a buscar arxius històrics i contactar i organitzar grups de recerca, jo em vaig centrar més en la història relatada de paraula pel pare.

Vam saber estirant i estirant la llengua del meu pare que el Federico havia estat Comissari Polític un càrrec en els moviments obrers sindicals socialistes de la revolució popular quan les vagues prèvies al cop d'estat. Pertanyia a la CNT-FAI i era formador en l'escola de formació política a La Rotonda un edifici emblemàtic a l'Av. Tibidabo a BCN. Quan Durruti va ser assassinat a Madrid per una bala desconeguda, la columna es va repartir en les altres columnes que els populars havien anat creant segons ideologies diverses. Així hi havia les més socialistes, les anarquistes, com la Durruti i les més comunistes com la Marx-Lerroux. Faig salts molt grans en la història perquè sinó t'escriuria la primícia del meu llibre i ja no me'l compraries!!

Quan es va veure que la guerra des de Madrid ja no la controlaven els republicans i l'Exèrcit Popular sorgit del poble per defensar les urnes democràtiques feia figa, el ministre d'interior d'aquell moment va voler reunificar forces i es va crear l'Exèrcit de la República, reunificant les diferents columnes i el que quedava de l'exèrcit popular després de Mequinensa, en batallons i divisions, com resulta que són tots els exèrcits. Quan no tenien gent, reclutaven lleves cada cop més joves, fins a la Lleva del biberó, per estar formada per nens de 14-15 i 16 anys que no havien agafat mai un fusell. Volien defensar la República amb escombres, nens i sense municions. Europa els va donar l'esquena i als colpistes la força militar. El pare m'havia explicat que el general Saravia, responsable dels exercits a l'Ebre i al Segre, havia avisat als comandaments que retiressin les tropes de la zona ja que es preveia una matança per part dels franquistes que tenien municions i avions dels feixistes italians i alemanys. Però no ho van voler fer i allò va ser un extermini. Això li explicava el Federico quan ell anava a St. Cugat o al quarter a veure'l.

Sabem que ell va estar en la 27a. Divisió, la 122 Brigada Mixta i el 488 Batalló. Era del Comissariat Base 8, estava en el lloc de comandament com ajudant del Comissari general, que era com un general militar però de carrera política. I en

Jordi va anar seguint el rastre. També sabem que a mesura que avançava la guerra i pel fet de ser un alt càrrec polític va ser destinat al camp de formació i entrenament de Sant Cugat, que apareix en la inauguració del camp per part del President Companys. Allà va tenir el càrrec militar de Sergent de primera instrucció. Feien la instrucció amb escombres...segons explicà el pare i espardenyes perquè no tenien res de res. Que recollien uniformes dels morts al camp de batalla per tenir pels nous cridats a files...

També sabem que poc després i quan ja les coses anaven maldades, el comandament estava en un hotel a Sitges, el Mar i Cel, encara existent. El pare l'anava a veure pujant als camions que sortien de P. Espanya amb provisions i material de guerra cap al Quarter de Sitges, l'hotel, i cap el front, Tortosa.

Allà passava uns dies amb el seu germà Federico. Menjava i dormia bé. Dormia amb ell al seu llit de l'habitació de l'hotel-quarter. Es podia dutxar!! Un dia quan hi va anar ja no hi era, la situació estava molt complicada al front i calia reforçar primera línia i fer retrocedir les tropes nacionals de Franco allà a l'Ebre. Li van dir que ara els camions ja no anaven a Sitges...així que va tornar cap a casa...i mai més va parlar en directe amb en Federico. Havia rebut alguna correspondència però aquestes cartes van desaparèixer...

La història aquí es complica perquè no en tenien més coneixença i ell tampoc en va tenir més notícies. Què li va passar al Federico allà a l'Ebre? Quines responsabilitats se li van atorgar? Va arribar a estar a primera línia?

Durant aquest procés de recerca t'ha sorprès alguna cosa?

Un fet que em va afectar molt va ser quan el pare em va explicar que la seva germana Eugènia i la tia Cinta pertanyien a la Quinta Columna i al Socorro Blanco. Eren espies dal bàndol nacional, una mena de grup clandestí que ajudaven als nacionals-colpistes per entrar a Barcelona. Les tietes juntament amb les germanes Escoda tenien una emissora i interceptaven missatges que després donaven als nacionals. L'Eugènia havia estat afillada d'una família molt benestant de BCN i molt d'església. El seu promès amb qui s'anava a casar en breu, era l'hereu de la Mercedes a Catalunya. En aquells temps i sent la família

del pare de classe obrera, això era haver fet sort. També és cert pel que em deia el pare que era molt bona persona i es va dedicar a moltes obres de caritat amb els diners de la família d'acollida i del promès i que el Socorro Blanco estava en gran part finançat per ells, per ajudar a les famílies pobres o que tenien el marit i els fills al front i no tenien per viure. També es cuidava d'aconseguir medicaments que venien de fora per tractar infeccions i altres malures.

La tia Cinta estava casada amb un funcionari de l'Ajuntament, de casa rica també. Els Durban. El pare deia d'ell que era bona persona i que pel seu estatus social i laboral, es va veure obligat a col·laborar en l'organització de l'entrada i posterior assalt dels punts forts a la ciutat de BCN el 19 de juliol i que gràcies a les columnes com la Durruti que van protegir la ciutat, comandats pel meu tiet Federico, la ciutat no va caure en mans dels colpistes i es va mantenir fins el 26 de gener del 38 en poder de l'ordre existent, el republicà. Ell havia de deixar entrar a l'Ajuntament els colpistes...i després havia d'anar a la ràdio...Per tant i com pots veure, el tiet Federico protegia la República, el cunyat organitzava l'assalt colpista a les institucions catalanes, les tietes feien d'espies nacionals i sostenien les famílies del front i el meu pare amb 10-12 anys navegava entre totes les parts com va podia.

Em va afectar molt saber que elles com espies una nit van ser descobertes i com van ser preses pels russos que en deien. Em va afectar i m'afecta saber que van ser tancades en una txeca, càmeres de tortura que es van provar aquí Barcelona i que després s'aplicarien a la II Guerra Mundial...m'afecta saber i pensar en l'horror que viuria l'avi en saber-ho. Al meu pare també el van agafar, va ser colpejat i maltractat pel "rus", una mena de hitler que torturava els enemics. El van alliberar perquè no sabia res i no podia explicar res de res. (Això és una part important de la història familiar que t'explicaré en un altre moment). Les tietes van ser torturades durant molts mesos en espais d'un metre quadrat, sense aigua ni menjar...La tieta Eugènia va morir de les infeccions que va agafar allà dins. La seva família "d'acollida" i la del seu promès va aconseguir a canvi de diners, treure-la i que morís a casa sense poder fer res per salvar-la. La tia Cinta...és molt llarg d'explicar!!! Dir-te que hi

ha un llibre que explica la seva història: “Soldados de Salamina”. Crec que hi ha una pel·lícula també...Que es va salvar just quan l'anaven a afusellar al santuari del Collell, quan els rojos es retiraven cap a França i no volien deixar testimonis vius els afusellaven a les parets del santuari. Però el general Goded va arribar en el moment que ella estava a la paret a punt de ser afusellada. Gràcies a l'entrada dels nacionals i la fugida dels rojos, va quedar viva, deixant-la allà lligada de mans...i així va salvar la vida.

Però una de les coses que més m'ha sorprès va ser una carta que vàrem rebre. El pare ja era mort. El 25 de juliol del 2018, el meu germà va rebre una carta d'una cosina, néta de la tia Cinta, amb qui no ens parlàvem ni vàiem des que va néixer. Havia trobat les dades del meu germà a l'arxiu de recerca de familiars desapareguts a la guerra. Li va sorprendre trobar el cognom Manuel i que buscava un tal Federico, com ella estava fent.

La cosina en qüestió havia heretat la casa familiar, que també era del meu pare, clar!però que la seva àvia i germana del pare, la Cinta s'havia quedat amb tot el que hi havia dins. Quan va vendre la casa, va trobar una capsa metàl·lica amb carnets, documents, fotos i...unes cartes signades per un tal Federico Manuel desconegut per ella. Com que no sabia qui era el tal Federico va guardar la capsa a les golfes de casa seva i altre cop en l'oblit. Un dia fent neteja se la va tornar a trobar, al rellegir les cartes i mirar atentament les fotos li va cridar l'atenció que un tal Federico amb els cognoms de la seva àvia, i tieta meva, enviés cartes. En les cartes aquest suposat Federico parlava dels últims dies al front, a la serra de Pàndols.

Aquell dia d'estiu, t'ho juro, vaig saltar d'alegria!! Potser també una mica de ràbia, d'impotència, de...no et sé explicar!!! Però a la fi, alguna cosa sòlida del Federico!!

Em trobava al Pirineu aragonès, fent rutes en solitari i vaig escoltar el pare dins meu. El com havia viscut tot això ell i em va asserenar. Vaig contactar amb la cosina que finalment ens va enviar una còpia de les cartes...però que finalment

ha deixat d'interessar-li el retrobament familiar. Crec que la investigació històrica és un tema que o t'agrada o et rellisca. O et fa por...

En les cartes explicava que la cosa estava molt malament, que l'enviaven al front, amb molta cura es referia al que li havia passat a les germanes, que ella ja les havia avisat, que havia avisat al cunyat, que a ell el tenien ara sota sospita pel fet d'haver-se'n assabentat que les germanes eren espies...que li enviés unes espadenyas que no tenia calçat...que cuidés del nen i que quan ell tornés es cuidaria de la família, que li quedaria un bon sou perquè era comandament polític i militar, que els hi enviava tota la paga que era força elevada per aquell temps perquè poguessin pagar la vivenda i alimentar el nen i sobretot que al nen no li faltés de res. Sembla ser que escrivia també al meu pare, però ell mai va rebre les cartes...

En l'última carta, datada el 9 d'agost del 1938 a Pàndols, el to era diferent, ja veia les coses molt negres com per sortir d'allà viu. Escrivia a màquina des del comandament militar, és a dir, no estava en una trinxera directa en el front, però s'entreveuen coses que ens fan sospitar que en un moment donat aquell últim dia, en la batalla de Pàndols, aquell calorós dia d'agost del 1938, hi va ser i hi va morir. Era el dia del seu aniversari. Complia 18 anys. Va ser la segona contraofensiva franquista sobre Pàndols. Silenci total després d'això. La seva Divisió, Columna i Batalló van desaparèixer sota les bombes assassines aquells dies del 9 al 19 d'agost. Els cossos mai van ser recuperats, tampoc enterrats.

No fa gaires anys, acabat de morir el meu pare, en unes obres als afores del poble d'Aldover, a la riba dreta de l'Ebre, a l'altra banda de Pàndols, es va trobar el cadàver d'un soldat republicà. Eren les restes d'un comandament de l'exèrcit republicà. No duia la xapa ni cap identificació. En aquell moment, les dades d'ADN estaven aturades perquè els del PP a Espanya van anul·lar els processos d'identificació. Aldover era i és el poble de la família. Encara hi viuen els meus cosins i parents. Aldover era el poble de la iaia Pilar.

Llavors la meva part científica i l'esperit de recerca va tornar a despertar!!!

Per què... i si hagués pogut fugir per amagar-se a la cova d'en Robí propietat familiar a Aldover o a casa amb la tieta Escolàstica i el cosí Franciscu? Potser el van descobrir i allà el van tirotejar? Als pobles, els d'un bàndol mataven els altres i era ben sabut que el Federico era dels rojos convençuts. De fet el cos va ser trobat fora del poble en el camí a la cova...

Els meus sentiments i pensaments em porten a escriure sobre això. Espero poder acabar la novel·la aviat.

Quines emocions desperta fer un tipus de recerca com aquesta?

Crec que potser és molt llarga aquesta pregunta, i d'alguna manera ja t'he anat responent, però m'agradaria destacar el que vaig sentir un dia concret.

Quan es va fer el monument del "El Memorial" a Les Camposines, es va fer una placa amb el nom del tiet Federico i de tots els caiguts desapareguts en aquella batalla de l'Ebre i de Pàndols. Estava pensada com a cerimònia íntima pels familiars que havíem estat fent recerca i que tindrien la placa posada en el Memorial. Vàrem ser convidats a la inauguració i a la col·locació de la placa 2-3 de cada família. El Jordi, el meu germà, que va ser el gran impulsor de tot el tema va rebre la invitació, però ja saps que viu lluny i no hi podia anar.

Quan va rebre la carta el meu pare, recordo veure un somriure als llavis emmudits i unes llàgrimes als seus ulls sempre oberts a la vida. Vaig sentir el seu sentiment com a meu: "El Federico ara està enterrat a Les Camposines". Té un lloc, un lloc físic on tots podrem adreçar la mirada. Un lloc mental on situar-lo. Les seves restes no s'han trobat, segurament no es trobaran mai. Importa que amb la seva vida i la seva lluita sincera i honesta volia construir un món més humà i defensar una democràcia pel poble. La seva vida està cada dia entre nosaltres.

També sé que al pare, les seves despulles no li importaven, havia aconseguit reconstruir una mica més aquell passat ombrejat per la por i soterrat per la impotència. Aquell mur infranquejable de la veritat havia pogut ser travessat!!

Però ell, no hi va voler anar a la inauguració. Jo tampoc doncs. Les fotos i aquestes festes no ens van gaire. Poc després hi vaig anar, sense ell, que ja no hi era.

Havia sentit en la mirada del pare aquest sentiment d'orgull i gratitud vers ell. També un descans, com si digués ja sé que ets allà. Aquest sentiment de retrobament amb el passat el va tranquil·litzar.

Però quan en els últims mesos de vida, ja malalt, revivia el passat, m'explicava on amagaven les pistoles sota el matalàs i cartes en els armaris...i quan trucaven a la porta, pensava que venien a agafar-lo.

Per aquest passat faig recerca històrica, perquè mai esdevingui un nou present.

**ANNEX III . CORREU ENVIAT A QUERALT SOLÉ PROFESSORA
D'HISTORIA DE LA UB**

17/3/2021

Hola,

Sóc Coral Riu, una alumna de 4t d'ESO de l'institut Anton Busquets i Punset de Sant Hilari Sacalm, Girona.

El meu treball de recerca de final de curs va relacionat entorn la Guerra Civil, concretament amb els desapareguts d'ella.

He vist publicat a la pàgina oficial del *Sàpiens*, un parell d'articles teus relacionats amb aquest tema i m'agradaria fer-te unes preguntes:

- Per què van traslladar finalment al *Valle de los Caídos* restes dels soldats republicans, quan inicialment era un monument dedicat als militars franquistes?

-Quin motiu hi ha perquè els traslladats al *Valle de los Caídos*, fossin més abundants en les poblacions de les províncies de Lleida i Tarragona i no tant de Barcelona i Girona.

- En el mapa de fosses de Catalunya, observo que a la zona de Girona i prop de la frontera de França n'hi han poques fosses. No s'han descobert o és que realment no són tan abundants?

- Com a especialitzada en el tema, a la resta d'Espanya hi ha tantes fosses (comparativament amb Catalunya?). A la resta d'Espanya hi ha interès per el descobriment del destí que van tenir els soldats?

Perdona per les molèsties i moltíssimes gràcies,

Coral Riu,

Alumne de l'IES Anton Busquets i Punset.

ANNEX IV. CARTES ENVIADDES DES DEL FRONT PER FEDERICO
MANUEL

EJÉRCITO POPULAR REPUBLICANO

División 27 - Brigada 122

BATALLÓN N.º 488

COMISARIADO

LLOC DE COMANDAMENT 4-7-38-

Estimada mare i germans.

Despres de que desitgant que al rebra la present vos troveu em la mes perfecta salud, vos dire que la meua segueix em el mateix estat de perfeccio que em l' anterior carta.

Mare altra volta al escriures aquesta carta torno ja a estar canviat de sector aquesta vegada a prop del poble del qual tots els de casa sou fills, no cal que vos digui l' illusio que em causa al atréssar el riu Ebre despres d' alguns mesos de estar tallat per les forces de l' invasió aixi mateix al recorre tots els pobles reconquistats per les nostres forces al enemic actualment em trovo a prop d' uns d' aquets pobles ahont tanbe esv pot apreciar les marcos del feixisme, no per aixó heu de pensar que ja estic mort si no alcontrari estic hara preccisament en el lloc el qual es si no propiament el meu agrat es el lloc ahont el meu caracter si trova bastan bé, ara preccisament quant estava a la tercera linea de aquesta carta l' aviació enemiga a deixat anar cinc bombas el qual han estallat a uns "T" TRESCENTS METRES, moment feliç pues es del tot marevellós el poguer veura com deixan anar aquesta clase de materis el las quals segons ells han de salvar a Espanya de l' esclavitut i li han de portar el ben estar per sempre, no temeu que cap bomba d' aquestas em toqui pues la que per mi m' ha de tocar encar s' a de fabricar, ara es torna a sentir el ronc dels sonors que deixan les PAVAS negras em el seu clasic RUM" RUM" RUM", no el sentiu? NO ? donç jó el sento perfectament per el tinc sobre la meua closca pelada com el cul d' un micòscop ara que tot plegat res, es mes el factor moral que et fá el sentir el esclat de les bombes que no pas res mes, i jó per desgracia ja coneec els seus efectes, ja que a Madrid els veia a dotzenas i dotzenas.

Mare dintre de breus dies ja t' enviare diners pues es quasi segur que cobrarem el mes de la Base i el passat.

De lo que em dieu en la carta ultima rebuda no recordo si ja vos ho breix dir no vull saber res pues no m' importa

no mes cuida al nen com si fos propiament el teu propi fill i procurem entre els dos ferlo un home pues es per tu un deure i jo tanbe em una carta a la Cinta li deia que em tot i per tot procuraria fer del meu fill un home, i cosa promesa cosa que s'a de complir, ja segurament la Cinta haura rebut carta meua la qual li manifestava en la mateixa els meus sentiments vers d'ella.

Tambe dec tornarte a repeti que encara no he rebut el paquet que segons em comuniqueu, ja fa dies que em barreu dir que m'envireu cap aqide totas maneres consultat em el carte del Batallóem va dir que tardavan mols dies a arriuar de manera que algun dia o altra no em tardara a arriuar almenys aixi jo o, espero.

Perdoneu que la carta i aixin tantas faltas pero es degut als continuos vegades que he tingut que deixar la carta per fer cas de la aviació em la que vos torni a escriure ja veureu com no ni-a ni una.

I ara sens mes per a dirvos es despedeix de vosaltres el vostre fill i germá que em tot moment pensa em els que en alla lluny l'estiman.

Adjunt t'envio uns billets del poble de **Flix** que es el primer que vareix estar despres de passar l'Ebro.

A las 10,25 del mati del dia 4 de Agost del 1938.

Mols petons en el Jaumet de la meua boca.

EJÉRCITO POPULAR REPUBLICANO

División 27 - Brigada 122

BATALLÓN N.º 488

COMISARIAD

*****

LLOC DE COMANDAMENT A LAS AVANÇADETAS
DE GANDESA, a las 9,30 del mati del dia
11 del mes d'agost del 1938

Estimada mare i demes familia.

Desitgen que al rebut de la present vos trobeu perfectament vos escriu aquestas quatre rials d'apros de algun dia de no haveris escrit no son dies pues totalment fa dos dies que vau escriure una carta, mare no l'estronya que no agui tingut contesta a mes de zet cartes que vos e escrit, no crec que vos agui succeit res de mal a ninguniels que quant va reix venir a Barcelona vos provaveu a casa, ni tu, mare, ni en Jordi ni al nen, ni el Joaquin ect, ect, pues a pesar de que els Bombardejos es realitzant en aquesta Ciutat ahont vos troveu pues almenys ó crec per lo que la prensa de Barcelona porta y que la lleguin cuasi cada dia.

Jó com sempre rutilant per aquestas montanyas ahont el desti de la guerra en demana, actualment ja podeu veure ahont m'c trovo, lloc no es de folguer pues l'enemicha consentrat tota la seva forca en un sector i nos i ens vol tornar a arrevasar els altres tan brillantment reconquistarem en el altra part de l'front. Forcos pero en vá pues te voicá mitxa Espanya per a tornarse a Bení re, mas-sa ja saben lo que costa arrevasar el terreny al enemic feixista i es per aixó que com que ho saben ho ens el deixaren ja mes arrevasar.

Mare ahir vauix tenir carta de Valenti, en diu que encara no ha entrat en foc, que esta bereneixant al poble que s suposo que seu es-ser el Granysa, i despres la seva mare diu que hoy ni hijo que lo tengo en el frente, si aixó es front que per ell no vingui mai la guerra. No cal dirte pero que ja a hoy res d'hara ja está la carte de contesta en camí del lloc ahont es trovo, pues sempre al rebre de cartas dels unics de vritat causa aun molre al-legria.

Al temps d'escriuret aquesta carta acaba de fer un giro de 675'00 Pts. al correu, crec que no et sera del tot mal fet de que te l'envie pues he cregut convenient, que potsar aci a casa vos farà mes falta que aci a mi en el front. Vritat? dites Pts, t'enviaria mes pero encar ens falta cobra un mes i com comprendras em quedo sens ni cinc, pero estic content per a que almenys si a vosaltres no vos facin falta, que jo arri.

En t'ha proccina ja en dias si els as rebut pues espero que no tardareu tan escriuren, jó no se si en porto vo pero cada dos o tres dies vos ~~cris~~ escriu.

Sens mes esperant la vostra ansiosa carta que da aquet el vostre fill i germa que mol vos ama.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

ANNEX V . NOTIFICACIÓ DE DEFUNCIÓ DE FEDERICO MANUEL

RG/

MINISTERIO DE DEFENSA NACIONAL

EJÉRCITO DE TIERRA

Subsecretaría

SECCIÓN DE PERSONAL

Negociado Información de Bajas

93

Para su conocimiento, manifiesto a V. que según comunica el Sr. Jefe de la 12ª Bda Mixta, el soldado

FEDERICO MANUEL FUQUET

resultó muerto en acción de guerra en los combates efectuados por su Unidad.

Barcelona 23 de Octubre 1938

EL JEFE DE LA SECCIÓN

P. D.

Manuel Fuquet

Dña. Pilar Guquet.- c/ San Roque, 18- 4° 1ª Plaza

ANNEX VI . TAULA DE DESAPAREGUTS DE LA GUERRA CIVIL

Segons ressenya del diari *La Nueva España*, les dades aportades en l'auto de l'Audiència Nacional de 16 de octubre de 2008, referits a desapareguts en fosses comunes son els següents:

Andalucía	32.289	Almería	373
		Cádiz	1.665
		Córdoba	7.091
		Granada	5.048
		Huelva	3.805
		Jaén	3.253
		Málaga	7.797
		Sevilla	3.257
Aragón	10.178	Huesca	2.061
		Teruel	1.338
		Zaragoza	6.779
Asturias	1.246	Gijón	1.246
Islas Baleares	1.777	Mallorca	1.486
		Menorca	106
		Ibiza y Formentera	185
Canarias	262	Gran Canaria	200
		Tenerife	62
Cantabria	850		
Castilla-la Mancha	7.067	Albacete	1.026
		Ciudad Real	1.694
		Cuenca	377
		Toledo	3.970
Castilla y León	12.979	Ávila	650
		Burgos	4.800
		León	1.250
		Palencia	1.180
		Salamanca	650
		Segovia	370
		Soria	287
		Valladolid	2.555
Zamora	1.237		
Cataluña	2.400		
C. Valenciana	4.345	Alicante	742

		Castellón	1.303
		Valencia	2.300
Extremadura	10.266		
Galicia	4.396		
La Rioja	2007		
Madrid	2.995		
Murcia	855		
Navarra	3.431		
País Vasco	9.459	Álava	100
		Guipúzcoa	340
		Vizcaya	369
		Datos del Gobierno Vasco	8.650
Ceuta, Melilla y Norte de África	464		
Otros territorios	7.000		

Total **114.266**. Xifres que serien recollides i ampliades fins als 143.353 en el curs de les actuacions.

https://es.wikipedia.org/wiki/Desaparecidos_durante_el_franquismo